

POSVETNI LATINSKI NATPISI NA CRKVI SV. IVANA OD BIRNJA

VEDRANA DELONGA
Muzej hrvatskih arheoloških spomenika
Gunjačina bb
HR-21000 Split
vedrana.delonga@mhas-split.hr

UDK: 003.071:930.1
726.54(497.5 Biranj)
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno / Received: 2010-05-04

Unutar arheološko-povijesnog sklopa na gradini Biranj (Kaštel Lukšić), kao zasebna kulturna cjelina izdvaja se stara crkva sv. Ivana Krstitelja, u čijem se izgledu razlikuju tri graditeljske faze (romanička, kasnogotička i novovjekovna). Na crkvenoj fasadi je skupina kasnosrednjovjekovnih natpisa na latinskom jeziku: donatorski natpis na nadvratniku, datiran godinom 1444. i vladanjem dužda Francesca Foscarija, kao i četiri istodobna konsekracijska natpisa na uglovima crkve. Postavljeni su od crkvenih donatora juspatrona na crkvenom objektu pri posveti temeljito obnovljene prvotne crkve sv. Ivana, sagrađene kao zadužbina hrvatskih didića s Ostroga u romanici, koncem 12. ili u ranom 13. stoljeću. Iz donatorskog natpisa na nadvratniku saznaje se da je ruševna romanička crkva obnovljena zaslugom crkvenog juspatrona i plebana Grgura Nikolina, arhiprezbitera i kanonika trogirске biskupije, a u ime osobnog zavjeta i svih tadašnjih juspatrona sv. Ivana od Birnja. Posebno su zanimljiva četiri konsekracijska natpisa iz istog doba s tekstom + *Christus venit in pace et Deus homo factus est*, uklesana na uglovima kasnogotičke crkve. Na temelju njihova sadržaja pretpostavlja se da su svojevrsna kasnosrednjovjekovna reminiscencija na danas izgubljene, ali moguće prvotne romaničke epigrafske posvete. Natpisi i sakralni objekt kojemu pripadaju, razmatraju se u okviru lokaliteta kao kulturno-povijesnoga kompleksa i višestoljetnoga vjerskog punkta te analiziraju unutar formalnih i sadržajnih epigrafskih odlika. Kontekstualiziraju se unutar povijesnih i crkveno-duhovnih prilika povezanih uz konkretan prostor u razdoblju zreloga (12. i 13. stoljeća) i kasnoga srednjeg vijeka (sredina 15. stoljeća).

KLJUČNE RIJEČI: *Biranj, Sv. Ivan Krstitelj, konsekrativni natpisi, Utjelovljenje*

BIRANJ – VIŠEZNAČNI KOMPLEKS

Iznad okomitih litica sjeverozapadno od Kaštel Lukšića i Ostroga, uzdiže se Biranj – jedan od tri vrha brda Kozjak (631 m). Moru okrenute strme stijene onemogućuju pristup vrhu s juga, pa su prilazni putovi mogući sa zapadne i istočne strane te sa sjevernih, strmih padina. Vrhom dominira stara crkvica sv. Ivana od Birnja sagrađena na samom rubu južne okomite stijene zvane Kruna (Sl. 1). Vrijednost Birnja kao dominantne reljefne točke i istaknutoga gradinskoga uzvišenja odakle puca pogled na veći dio srednjodalmatinskog akvatorija i Zagore, uočena je još u prapovijesti. Zbog strateški važnog smještaja u blizini brdskih prijevoja, ali i izuzetne veličine ukupnog gradinskog kompleksa od gotovo jednog kilometra po dužoj osi, gradina na Birnju, uz onu na Markezinoj gredi, najistaknutija je u nizu gradina duž brdsko-planinskog bila Kozjaka.¹ S istočne strane biranjske gradine vodio je još u prapovijesti put koji je povezivao primorje i zagorsko područje.² Arheološki nalazi, kao i pisani podatci, svjedoče da je na prostoru Birnja život u prošlosti bio aktivniji, negoli

¹ I. BABIĆ, 1991, 36-38.

² Brdski prijelaz istočno od Birnja naziva se Grebine, gdje su prema pričanju pronađeni grobovi s glinenim posudama.

Sl. 1. Pogled na Biranj s juga i crkvu sv. Ivana Krstitelja nad liticama sred Krune (foto: Z. Alajbeg).

Fig. 1. View of Biranj from the south and the Church of St. John the Baptist above the cliffs at Kruna (photo: Z. Alajbeg).

je to danas, uglavnom sveden na privlačan prirodni ambijent i vjersko-hodočasnički punkt. Naime, od davnina je na Birnju poznato vjersko svetište sa starom crkvom sv. Ivana Krstitelja, zavjetnom crkvom stanovnika Kaštel Lukšića, gdje se vjernici okupljaju redovito dva puta godišnje.³ Glavni je blagdan onaj na spomendan rođenja Sv. Ivana Krstitelja (24. lipnja), a drugi na Glavosjek Krstiteljev (29. kolovoza), koji u lokalnom izrazu zovu Biranj.⁴

Najviše podataka o Birnju, relevantnih za temu o kojoj ovdje pišemo, pružio je Vjeko Omašić, autor voluminozne sinteze o povijesti Kaštela.⁵ Tako je, zanimajući se za podrijetlo

³ I. BABIĆ, 1991, 90; T. BURIĆ, 2006, 389.

⁴ OPĆI RELIGIJSKI LEKSIKON, 2002, 385-386; ENCICLOPEDIA DELL'ARTE MEDIEVALE VI, 1995, 681-683. Ivan Krstitelj (lat. *Joannes Baptista*) (? – tvrđava Maheront, 28. god.), asketa, propovjednik i prorok, značajna ličnost na razmeđu Starog i Novog zavjeta, svrstan u posljednje starozavjetne proroke i prvi svetac u Crkvi kojega kršćanska tradicija naziva i Preteča Kristov (Mt. 3,3; Mk. 1, 2-4; Lk. 1, 76). Kršćanski sažetak njegova propovijedanja nalazimo u evanđeljima: Mk 1,7-8, u Mt 3,11, u Lk 3,16, kao i u Iv 1,26-27, 29. U likovnoj umjetnosti Krstiteljeva

ikonografija kao Preteče provlači se na Zapadu kroz čitav srednji vijek, čemu je primjer glasovita figura na sjevernom portalu katedrale u Chartresu, iz 13. stoljeća.

Sv. Ivan Krstitelj ima poslije Bogorodice najviše blagdana u liturgiji istočne i zapadne Crkve; na Zapadu ima dva spomendan, na Istoku pet. Od 12. stoljeća uz spomendan Ivanova rođenja uobičajeno je paljenje krjesova, u čemu se raspoznaje stanovita interferencija s poganskim tradicijama, što se kod nas vezuje uz pretkršćanske, slavenske kulturne običaje.

⁵ V. OMAŠIĆ, 2001, 95-98.

toponima (Biranj), uputio na ilirsku nomenklaturu,⁶ odbacivši dotad predložene etimologije koje su toponim povezivale s imenicom "biranje", u značenju sabiranja ili zborovanja, biranja župana ili župnika-prebendara crkve, ili čak "narodnoga kralja", s obzirom na stoljetna hodočasnička okupljanja na ovome položaju, gdje se uz gozbe i narodno veselje okuplja narod iz čitave okolice, naročito iz donjih kaštelanskih sela.⁷

Na padinama Birnja, od zapadne preko sjeverne sve do istočne strane pruža se niz od tri dugačka, suhozidna bedema, koji su negdje bolje, a negdje lošije sačuvani. Tako se, primjerice, najviši nasip bedema uočava već nekoliko stotina metara zapadno od crkve sv. Ivana i u polukrugu zaokružuje vrhunac prema istoku, gdje se račva u dvostruki nasip, koji završava na istočnoj strani uz put kojim se silazi s vrhunca. U zapadnom dijelu, s unutarnje strane bedema nalazi se zidana i presvođena rimska cisterna, a podalje i ostatci objekata zidanih uporabom vapnenog morta.⁸

Na krškim terasama gradine, sada pod karakterističnom primorskom vegetacijom, pronađeni su arheološki ostatci ljudskog obitavanja, uglavnom keramički ulomci, kao pokazatelji života i nastanjenosti toga prostora u prapovijesnom, antičkom i kasnoantičkom razdoblju.⁹ Kao arheološka cjelina Biranj se sastoji od nekoliko pojedinačnih lokaliteta. U usporedbi njegova sadašnjeg izgleda kao kompleksa s nekadašnjom pretpostavljenom slikom uklopljenosti prostora u raznolike sadržaje življenja i faze kulturnog razvitka, nedvojben je zaključak da u budućnosti tek arheologija može konkretizirati tu sliku; pružiti mjerodavne podatke o nastanjenosti, međusobnoj raspodijeljenosti naseobinskih zona, primjerice, u odnosu na bedeme i slične glavne prostorne repere. S tom zadaćom Muzej hrvatskih arheoloških spomenika započeo je 2006. godine sondažna istraživanja na lokalitetu Njivice, uz trasu najnižeg suhozidnog bedema.¹⁰

Promatran u cjelini, Biranj je prostran povijesno-arheološki, sakralni i ambijentalno vrijedan sklop u primorskom krajoliku, ne samo u fizičkoj konfiguraciji, već i u mentalnom smislu, kao prostor višestrukih sadržaja i vrijednosti. Tu je, u svojevrsnom srazu mora i kaštelanskog brdskog zaleđa, rustična crkva sv. Ivana na osobit način oduhovila pejzaž, spajajući oblike prirodnog fenomena i duh sakralnog prostora u cjelinu nepatvorene čistoće i doživljaja.

⁶ V. OMAŠIĆ, 2001, 96. Navodi primjer iz albanskog jezika, koji se svrstava u neslavensku lingvističku grupu, gdje riječ *berran* znači ovčar ili kozar, pa pretpostavlja da se radi o zadržavanju davnog ilirskog naziva. Biranj je toponim i prapovijesno-antičkog lokaliteta u selu Danilu, u šibenskom zaleđu.

⁷ V. OMAŠIĆ, 2001, 96 navodi pučko mišljenje o tome da su se na dan mučeništva Sv. Ivana (Glavosik), birali u Kaštelima seoski glavari, pa čak i neki vladari. Također i A. ŠKOBALJ, 1970, 325-327; 442, 438, vjeruje da to ime dolazi od korijena "bir" i da znači "zborna mjesto", jer crkva vjernicima ne služi samo za molitve, već se u njoj drže i zborovi o javnim poslovima. Po Škobalju, tu se narod "s-bire" na svečanost, što on povezuje s narodnim slavljinama i gozbama (slično kasnijim seoskim brgljama) na vrhuncima brda. S takvog gledišta Biranj bi naprosto bio jedan u nizu kršćanskih, fizičkih i mentalnih, prežitaka u topografiji poganskog, slavenskog "kulta vrhunaca".

Iz toga bi, prema Škobalju, naziv Biranj proizašao od "starohrvatske riječi *bir* ili *biranj*", pa upućuje na "korelative za te pojmove u starom hrvatskom jeziku poput Bir, Biranj, Ber, Beron, Birani, Birčna Vas".

⁸ Mnoge važne informacije o kompleksu na Birnju, osim onih dostupnih u literaturi, prenio mi je istraživač lokaliteta, arheolog T. Burić, Lukšićanin, pri stručnim obilascima biranjskoga kompleksa. U svrhu pisanja ovoga rada obišla sam Biranj 17. ožujka 2010. godine u društvu kolege T. Burića i fotografa Z. Alajbega, kao i gospode, Ivana Taraša, djelatnika DVD Kaštel Gomilica i Mira Ljubića, člana Bratovštine sv. Ivana od Birnja. Svima zahvaljujem na dragocjenim podacima te pomoći pri obilasku crkve i dokumentiranju epigrafskih spomenika, kao i nezaboravnom druženju u radnom i ugodnom ozračju.

⁹ A. ŠKOBALJ, 1970, 39, 325; I. BABIĆ, 1991; V. OMAŠIĆ, 2001, 95; T. BURIĆ 2006; I. ŠUTA, 2007, 7, 10.

¹⁰ T. BURIĆ, 2006, 389.

Sl. 2. Crkva sv. Ivana od Birnja sa začelja; u fokusu tri graditeljske faze (romanička, kasnogotička, novovjekovna (foto: Z. Alajbeg).

Fig. 2. The Church of St. John of Biranj from the back; focusing on the three building phases (Romanesque, late Gothic, Modern) (photo: Z. Alajbeg).

CRKVA SV. IVANA KRSTITELJA - GRADITELJSKE FAZE

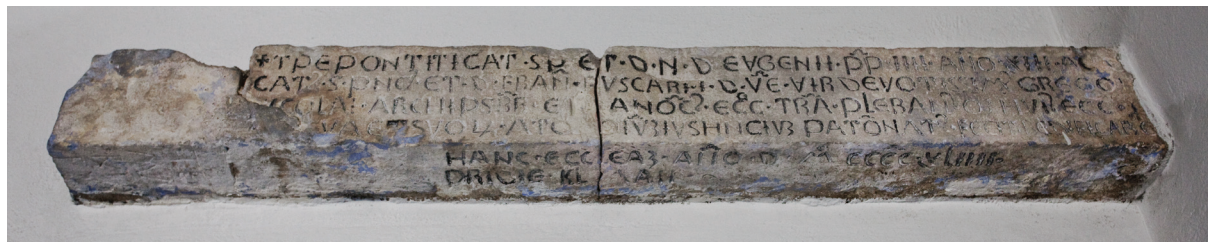
Crkva posvećena Sv. Ivanu Krstitelju, što strši na osami vrh Krune, vazda se isticala u vizuri Kozjaka. Zahvaljujući kontinuiranoj brizi Bratovštine Sv. Ivana Krstitelja iz Kaštel Lukšića, taj sakralni spomenik dosta je dobro očuvan.¹¹ Današnja građevina pokazuje vremenski različite graditeljske slojeve. Naime, prvotni crkveni objekt, koji je postojeća crkva baštinila na tom mjestu, obnavljan je i nadograđivan u više navrata, od čega se tri intervencije jasno uočavaju u sadašnjem izgledu: odlike rustične romaničke gradnje, kao najstarije, zatim podjednako rustičnog gotičkog graditeljstva i kasnijih novovjekovnih nadogradnji u stilski neizrazitoj izvedbi. Te faze u dogradnji tijekom minulog vremena potvrđuju se i u interijeru današnje crkve, s naglašenim razgraničenjima prostorno i sadržajno odvojenih dijelova, kao što su liturgijski prostor svetišta i onaj namijenjen puku.

Crkva je longitudinalnog tlocrta, dosta izduženog poradi spomenutih sljedova dogradnji, bolje rečeno naknadnih produživanja. Jednobrodna je i usmjerena od istoka prema zapadu. Kao cjelina duga je 16,90 m, dok je u novovjekovnom dijelu široka 7 m, a u srednovjekovnom 5,10 m. Zidana je različitim tehnikama, što odaje vrijeme gradnji/nadogradnji u odnosu na

¹¹ O osnutku te bratovštine svjedoči natpis uklesan na ploči postavljenoj sjeverno od glavnog pročelja: *Na dan*

ustanove Bratovština Sv. Ivana Krst. 27. I. 1935. ovaj spomen postavi.

Sl. 3. Donatorski natpis Grgura Nikolina, plebana i juspatrona crkve sv. Ivana od Birnja iz 1444. godine, danas izložen u crkvi; na lijevom kraju pridodan rimski epigrafski ulomak (ex spolij u dovratniku kasnogotičke crkve (foto: Z. Alajbeg).
Fig. 3. Donative inscription of Grgur Nikolin, plebanus and juspatronus of the Church of Church of St. John of Biranj from 1444, today displayed in the church; on the left end is added a Roman epigraphic fragment (ex spolia in the doorjamb of the late Gothic church) (photo: Z. Alajbeg).

sačuvan građevinski segment najstarijeg objekta. Osim prepoznavanja arhitektonskog rukopisa i pokojege sačuvanog pisanog dokumenata o crkvi, tri različite faze u ukupnom arhitektonskom razvitku crkve sv. Ivana svjedoči i skupina latinskih natpisa u kamenu, uklesanih na dijelovima crkvene građevine (nadvratnik i ugaono kamenje), a tema su ovoga rada.

a) Ostatci prvotnog svetišta razgovjetni su u skromno sačuvanim, ali indikativnim ostacima apside na začelju objekta. Ona je obla, raspona oko 1,97 m, temeljena na živoj stijeni i zidana od grubo oklesana kamena lomljenca i spojnicama široko zaglađenih žbukom na izvanjskom zidu. Pokrivena je kamenim pločama, u tradicijskom duhu primorskoga graditeljstva, slaganim u uzdužnim nizovima koji tvore usku polukružnu strehu (Sl. 2). Apsida je iznutra duboka 1,30 m i presvođena je polukalotom. Opisani izgled i gradnja apsidalnog dijela svetišta tipični su za rustičnu romaničku jednobrodnu crkvu u našim primorskim krajevima.

Apsida je sačuvani arhitektonski ostatak prvotne crkve sv. Ivana, sagrađene na biranjskoj Kruni u razvijenom srednjem vijeku u romaničkom stilu. To je ona ista crkva o kojoj svjedoči trogirski notarski dokument iz 1276. godine, što je ujedno i njezin prvi pisani spomen.¹² Ukratko, jedini vjerodostojni pokazatelj najstarije sačuvane crkve u arheološkom je smislu, romanička apside, a u pisanim izvorima spomen u dokumentu iz 1276. godine. Taj spomen tek je najranije sačuvano pisano svjedočanstvo o crkvi što, jasno, ne znači da je to i vrijeme njezine izgradnje, kako je iz sadržaja dokumenta sasvim razvidno.

Ne bez realne podloge, samo po sebi, postavlja se pitanje je li i prije spomenute romaničke crkve na tom istom mjestu sred biranjske "akropole" postojao i neki raniji kulturni objekt, odnosno kako je taj izgledao. Materijalni ostatci takvih objekata nisu sačuvani, poglavito zbog nezaštićena položaja na vrhuncu brda, izložena oštećenjima i rušenjima, bilo utjecajem atmosferilija ili ljudske ruke, također i naravi stjenovitog terena na uskoj hridi, pa se tek posredno mogu naslutiti u kontekstu dosad poznatih arheoloških indicija druge vrste, zastupljenih na čitavom kompleksu Birnja. Tako se može pretpostaviti da je prvo svetište bilo još u prapovijesnim vremenima, u korelaciji s glavnim gradinskim naseljem na Birnju, a u zoni manjih sličnog tipa. U antici tu je očekivati neki skromni rimskodobni hram ili jednostavni žrtvenik posvećen kakvom poganskom božanstvu, pretpostavljajući da je u funkciji takvog svetišta bio sačuvani epigrafski ulomak (10 x 20,5 x 18 cm), s odlikama rimskih natpisa 2.-3. stoljeća, naknadno ugrađen kao spolij u dovratnik portala obnovljene crkve iz sredine 15. stoljeća (Sl. 3, lijevi kraj).

¹² TROGIRSKI SPOMENICI I/2, 1950, 147-148.

Na čitavom prostoru gradinskog brijega površinski nalazi upućuju na jaki kasnoantički sloj, pa nije isključena mogućnost postojanja kakve manje kapelice iz ranih razdoblja kršćanske vjere, kada je pretpostavljeno rimsko svetište po kristijanizaciji u kasnoj antici privedeno kršćanskom kultu u skladu s novim duhovnim potrebama kasnoantičkog življa. Po doseobi Hrvata, iz faze njihova poganstva prije kristijanizacije, sasvim je izgledno i neko slavensko, pogansko žrtvište, dok u ranom srednjem vijeku proces franačke kristijanizacije još nije zaživio, pa su prisutni i drevni poganski običaji. No, nepoznata je sudbina sakralnog punkta na Birnju baš u tim ranim stoljećima srednjega vijeka, po doseobi Hrvata, jer je upravo u nedalekoj sv. Marti u Bijaćima, bilo glavno misionarsko žarište franačke (re)evangelizacije na tlu starohrvatske kliške županije. Stoga, zaključimo, tek će najstariji, vidljivi ostatci crkve sv. Ivana Krstitelja na Birnju biti oni što u sadašnjem cjelokupnom korpusu građevine pokazuju odlike romaničkoga graditeljstva (apsida), o čemu smo prethodno govorili. Tada su ujedno zacrtane i tlorisna osnova i orijentacija crkve.

Gore smo već kazali da godina gradnje ili dovršetka spomenute romaničke crkve nisu poznati jer se izvori o crkvi odnose na vrijeme nakon izgradnje. O njezinim utemeljiteljima (*fundatores*) i prvim donatorima, čija imena također nisu poznata, saznajemo putem podataka iz pisanog izvora iz 1276. godine. Tu se saznaje da je romanička crkva sv. Ivana od Birnja bila već ranije osnovana kao prosti beneficij - jednostavna nadarbina, koju je utemeljitelj obdario zemljama. Utemeljitelji crkve nazivali su se didići ili baštinici, a svoja su prava prenosili na potomke. U 13. stoljeću živjeli su potomci utemeljitelja u Ostrogu i okolnim selima, a birali su i crkvenog plebana (župnika) ili beneficijata.¹³ Crkva sv. Ivana od Birnja bila je, dakle, zadužbina ostroških didića, o kojim je kao utemeljiteljima postojao i konkretan spis, danas izgubljen, spomenut u navedenom trogirskom notarskom dokumentu.¹⁴

Utemeljitelji beneficijarnih crkava kao što su sv. Ivan od Birnja, sv. Marija od Špiljana ili sv. Ivan (sv. Marta) u Bijaćima, dolazili su iz redova istaknutih, bogatih pojedinaca među društvenim seljačkim življem, iako su njihovi nasljednici u 17. i 18. stoljeću zacijelo većinom obični seljaci. U Podmorju, među tom seoskom aristokracijom koja se spominje i u ispravama, primjerice podžupani, posebno su bili utjecajni oni iz Ostroga.¹⁵ Bogati pojedinci među slobodnim seljacima gradili su i darivali crkvice zemljom zadržavajući nad njima *ius patronatus*, tj. pravo na upravu nad crkvenim posjedima – nadarbinama, beneficijima, kao i na

¹³ U hrvatskoj historiografiji Ostrog je poznat kao selo i srednjovjekovna utvrda (*castrum*), koja je pripadala slobodnoj seoskoj općini kojom su upravljali starohrvatski plemenitaši didići. Bila je važno naselje na dijelu starohrvatske kliške županije, od Trogira do Solina, ali je u 13. stoljeću postao sastavni dio trogirskog komunalnog teritorija. Splitska nadbiskupija je polagala prava na njegov teritorij i zato je bio predmet dugotrajnog sporenja između Splita i Trogira. Splićani su 1226. godine nastojali spriječiti mogućnost evoluiranja seoske zajednice prema naselju tipa kaštela i povelili pravi rat za Ostrog. Te godine selo je osvojeno i zapaljeno, a crkva i utvrda porušene. Otpor didića konačno je prestao u 14. stoljeću, presudom kralja Ludovik I. iz 1362. godine, kada selo dolazi u posjed trogirске komune. S arheološkog gledišta Ostrog je

kompleks s tri glavna arheološka područja od prapovijesti do srednjega vijeka. Arheološkim istraživanjima 2001. i 2005. godine Muzej hrvatskih arheoloških spomenika započeo je iskopavanje utvrde na brijegu Balavan gdje se otkrilo je oko 50 m vanjskog plašta bedema i manji dio unutrašnjosti (usp. T. BURIĆ, 2005, 375.)

¹⁴ Naime, nakon izbora plebana često su se vodile parnice između kandidata, jer se strogo pazilo da taj bude iz redova potomaka pravih didića. Od najstarijih vremena seljačka prava patronata obilježja su posebnoga društvenog statusa – njih naravno nemaju svi stanovnici.

¹⁵ Dokument iz 1189. godine o osnivanju crkve sv. Marije od Špiljana (Gospe od Špiljana), s popisom njezinih osnivača među kojima su podžupani (CODEX DIPLOMATICUS II, 239).

izbor župnika plebana.¹⁶ To svjedoči i povjesničar P. Andreis kada piše da su utemeljenje crkve sv. Ivana od Birnja isposlovale obitelji koje su sada izumrle i čija su prava prešla Kaštelanima koji za sebe održavaju njezin juspatronat i povlasticu biranja rektora, i koji, kao prosti beneficij - jednostavna nadarbina - uživa opskrbu od dvanaest zemljišta. Taj se beneficij sa svojim posjedima nazivao Biranjščina, a imao je posjede s jedne i s druge strane Kozjaka.¹⁷ O tim popisima crkvenih dobara postojao je montanej, zajednički i crkvi sv. Jurja od Raduna, kao što im je bio i zajednički upravitelj, u to vrijeme (1276. godine), pleban Dobronja.¹⁸

Uz neizostavne impulse koji su dolazili od strane Crkve, intenziviranje izgradnje crkava na teritoriju trogirске komune i biskupije u razvijenom srednjem vijeku (12.-13. stoljeće), odraz je gospodarskog snaženja gradske komune poradi oživljavanja robonovčane privrede, pojačane akumulacije raznovrsnih materijalnih dobara, napose pomorske trgovine.¹⁹ Usporedno s jačanjem društvenih slojeva u gradovima, jača i sloj seoske rodovske zajednice starohrvatskih didića na prostoru srednjovjekovnog Podmorja i Ostroga (kasnije trogirsko Velo polje u Donjim Kaštelima i Kaštel Lukšiću). U općem gospodarskom usponu tijekom 12. i 13. stoljeća, gornji slojevi tih već socijalno diferenciranih zajednica uspjeli su akumulirati stanoviti kapital, koji su onda ulagali, između ostaloga, i u podizanje svojih zadužbina - crkava s pripadajućim beneficijem na prostoru srednjovjekovnog Podmorja i Ostroga. Romaničko graditeljstvo, koje karakterizira to razdoblje, objedinit će na tom prostoru nekoliko gradnji crkava s potvrđenim podacima o izgradnji koncem 12. stoljeća, među kojima je jedino crkva sv. Ivana Krstitelja na Birnju u svom današnjem izgledu sačuvala dio svoga romaničkog sloga (apsida). Osim biranjske crkve to su sv. Ivan u Bijaćima, crkva Stomorija,²⁰ dok su u ranoj romanici sagrađene i crkve na ostroškom kastrumu, sv. Lovre, kao i sv. Juraj u Žestinju - Kaštel Stari.²¹

Kronološki pokazatelji o gradnji crkava u Podmorju, korespondiraju s tadašnjim crkvenim prilikama na jurisdikcijskom prostoru trogirске biskupije sufraganske splitskom metropolitu. Tu u prvom redu mislimo na pojačane aktivnosti Crkve u razdoblju oko godine 1185., kada se kreće s ozbiljnim djelovanjem na oživotvorenju odredbi crkvenog pokrajinskog sabora održanog u Splitu (1185.). Taj važni crkveni skup bez dvojbe je čvrst reper sveopćih konotacija koje za posljedicu imaju pojačanu aktivnost na području crkvene izgradnje, kamo spada i grupa gore spomenutih juspatronatskih crkava u srednjovjekovnom Podmorju i Ostrogu, odnosno ovdje tematizirana romanička zadužbina ostroških didića - sv. Ivan Krstitelj na Birnju.

¹⁶ I. BABIĆ, 1991, 75 apostrofira institut *Ius patronatus* nad crkvicama sv. Ivana Krstitelja na Birnju, Gospe od Špiljana (Stomorija) te crkve sv. Ivana (sv. Marta), kao primjer prenošenja tih prava na potomke utemeljitelja od 12. do 19. stoljeća, ali i zoran pokazatelj migracija seljačkog stanovništva koje se već od srednjeg vijeka naseljava u gradovima. Brojni potomci didića, slobodnih seljaka koji otada žive ne samo u Kaštelima već i na Čiovu, u Drveniku, Trogiru, Splitu, sastajali su se i dalje kad se bira svećenik koji se uzdržava zemljišnim posjedima, tj. nadarbinama tih crkava. Izabrani svećenici dužni su pak na prigodnoj gozbi častiti mnogobrojne seljake, nosioce juspatronata (usp. I. BABIĆ, 1991, 114; V. OMAŠIĆ, 2001, 116-118). Primjerice patronat crkve sv. Ivana (sv. Marta), prema ispravi iz godine 1197., posjedovali su potomci utemeljitelja doseljeni u Trogir, a čija su prava prešla na plemićke obitelji Buffalis (potomci Volčine) i Dragazzo (Dragač). Veronski biskup Valier, koji je 1579. godine obavio vizitaciju crkve

na Birnju, navodi da je posvećena sv. Ivanu Glavosjeku, te da je jednostavna nadarbina seljaka trogirskih i splitskih Kaštela. Pleban ima obvezu reći misu na blagdan mučeništva Sv. Ivana Krstitelja i prirediti toga dana ručak svojim juspatronima (usp. F. BEGO, 1993, 65.)

Najstariji poznati nam pisani spomenik na hrvatskom jeziku sa spomenom *Ius patronata* je isprava iz 1100. godine. Govori o osnivanju i darovanju u korist crkve sv. Vida u Dobrinju, na Krku, kao i o potom stečenomu pravu patronata (*Ius patronatus*) (V. MAŽURANIĆ, 1908-1922, 136-137).

¹⁷ P. ANDREIS, 1997, 331-332, 326. Andreis piše da je taj beneficij u njegovo vrijeme, sredinom 17. stoljeća, posjedovao 17 zemalja.

¹⁸ T. BURIĆ, 2010, 23.

¹⁹ T. BURIĆ, 2004, 159-160

²⁰ V. OMAŠIĆ 2001, 116-118.

²¹ T. BURIĆ 2004, 162.

U skladu s rečenim, a vezano uz vrijeme izgradnje romaničke crkve sv. Ivana na Birnju, slobodna sam iznijeti svoje viđenje. Dva su glavna događaja, tj. godine, 1185. i 1226., unutar kojih bi gradnja romaničke crkve na Birnju bila najizglednija. Prvi je datum ujedno i *terminus post quem*, a odnosi se na godinu održavanja crkvenog sabora u Splitu u svrhu definiranja granica biskupija u sastavu splitske metropolije i rješavanja mnogi drugih nagomilanih problema (ponajprije jačanja heretičkih natruha) u životu te metropolitanske crkve.²² Dotle se kao najvjerojatniji *terminus post quem non* predlaže 1226. godina. Naime, nemirno razdoblje na relaciji Splita i Trogira, kada se između ta dva grada-komune vodio pravi rat za Ostrog,²³ nije pogodovalo izgradnji kasnijoj od navedenog datuma (1226.). Naprotiv, kada se u potpunosti ruši naselje i utvrda hrvatskih plemenitaša didića, pokretača gradnje seoske zadužbine na Birnju, jednostavno se čini nereálnim započinjanje takve gradnje; nema više ni ljudskog ni materijalnog potencijala za izgradnju, barem do sređivanja napetih prilika, pogotovo kad se na to nadovežu nemiri izazvani mongolskom najezdom (1242.) i nekoliko splitsko-trogirskih ratova.²⁴

b) Crkva sv. Ivana od Birnja nalazi se na izloženome mjestu, pa je najčešće stradavala od elementarnih nepogoda, doduše, i od ljudske ruke, što je očigledno bio slučaj i s jednobrodnom romaničkom crkvicom. Njezina znatna ruševnost nedvojbeno je razlog zbog kojega su nakon dva i pol stoljeća njezini juspatroni, u kasnom srednjem vijeku prišli obnovi crkve. U korpusu današnje crkve taj dio iz vremena obnove provedene uoči sredine 15. stoljeća, najvećim je dijelom dobro sačuvan, izuzme li se "poništenje" pročelnoga zidnog plašta s glavnim ulazom na zapadu, kao rezultat naknadnih produženja crkve u novom vijeku. O kasnosrednjovjekovnoj obnovi izravno svjedoči donatorski latinski natpis uklesan na nadvratniku pri posveti obnovljene crkve, 1444. godine. Osim ostalog obnova se ogleda i u strukturi zidanja karakterističnoj za rustičnu gotiku u priobalnom graditeljstvu. Zidovi su građeni od uskog lomljenaca oklesane površine, manje ili više ujednačena oblika u horizontalnim redovima i učvršćeni žbukom, u svakom slučaju kvalitetnije od sloga vidljivog na preostaloj romaničkoj apsidi. Pretpostaviti je da je kamenje velikim dijelom probrano i iz građe zatečene u ruševinama romaničke crkve, gdje se mogao zateći i kakav ulomak s romaničkim natpisom ili jednostavnom arhitektonskom dekoracijom prvotne crkve. Pri izgradnji nove gotičke građevine zadržana je stara crkvena apsida koja je, kako vidimo, bila dobro sačuvana, a brod je iz temelja nadograđen prema zapadu u novom slogu, u dužini od 5,90-6 metara te širini od 5, 10 metara. Glavni dio crkve – lađa, ima dvostrešni krov načinjen od škriljevačkih ploča, s uskom strehom, te dobiva manje, uske prozore s juga i sjevera.

Ulaz u kasnogotičku crkvu sa zapada imao je očigledno jednostavan kameni portal nadvišen nadvratnikom u obliku kamene grede (šir. 1,20 m, vis. 18 cm, deb. 10 cm), čije dimenzije ujedno određuju i raspon samog ulaza. Na nadvratniku je bio uklesan donatorski

²² CODEX DIPLOMATICUS II, 192-194; T. ARHIĐAKON 2003, 117, 417; S. KOVAČIĆ 1988, 23-29; N. KLAJČIĆ, 1985, 171. Poslije smrti bizantskog cara Emanuela Komnena (1180.), svi dijelovi splitske metropolije ponovno su se našli pod krunom ugarsko-hrvatskog kralja Bele III. Godine 1185. na pokrajinskoj sinodi u Splitu, sazvanoj u crkvi Sv. Andrije koja se zove *oslikana* (*Ad basilicas pictas*), ponovno su utvrđene granice pojedinih biskupija u sastavu splitske metropolije, kada je od nje odvojena Krbava kao novoustanovljena biskupija. Trogirskom biskupu u diobi na koncilu, osim

područja grada, pripada Drid, Šibenik i čitavo Zagorje (*Tragurium, Drid, Sebenicum et totum comitatum Zagorie*). U parohiji (župski dekanat) Trogir, osim grada nalazio se i dio Kaštela do granice sa splitskom komunom, a to je današnja međa između Kambelovca i Lukšića. Na čelu parohije bili su natpopovi (arhiprezbiteri). U skladu s tim odredbama crkva Sv. Ivana od Birnja uklopljena je kao beneficij u sustav trogirске parohije.

²³ T. ARHIĐAKON, 2003, 165.

²⁴ I. BABIĆ, 1991, 72, 74; V. OMAŠIĆ, 2001, I, 85-95, 137.

tekst biranjskih juspatrona. Postavljen je u čast posvete/konsekracije obnovljene crkve, koji se događaj zbilo 1444. godine (Sl. 3). Tada su također uklesana i četiri posvetna natpisa za koje su tijekom izgradnje objekta već unaprijed bila pripremljena četiri kvalitetnije obrađena kamena bloka na četiri ugla crkve. Sadržaj teksta isti je na sva četiri kamena, uz poneka tehnička, čisto zanatska odstupanja, što se zorno vidi na priloženim fotografijama svakog od njih (Sl. 4 - 7). Pokazujući, zacijelo, marnost za spomenik, slova na natpisima u nekom su kasnijem vremenu naknadno obojena crnom bojom, da bi bila čitljivija. Opisana kasnogotička crkva stajala je na Birnju još 1873. godine, o čemu svjedoči arheolog Šime Ljubić u svojem "arheološkom putopisu", objavljenom 1879. godine.²⁵

c) Treća, novovjekovna faza u arhitekturi crkve, ujedno i posljednja veća obnova, datira iz konca 19. stoljeća, točnije iz 1888. godine.²⁶ Karakterizira je dogradnja zapadnog produžetka na postojeću kasnogotičku crkvu. Dok je stariji, gotički dio crkve bio širok 5,10 m, dograđeni je dio širi i iznosi 7 m. Iako je na svim dijelovima rustično građena, između novog i starijeg dijela crkve vidi se razlika i u strukturi zida. Na novodograđenom dijelu crkve naknadno su otvorena sjeverna bočna vrata, a krov prekriven crijepom.

Pri dodavanju novog dijela arhitektura crkve artikulirana je na način da je gotička crkva sačuvala staru dužinu i preuzela funkciju prezbiterija/svetišta, zajedno s udubljenjem što ga je oblikovala prvotna romanička apsida na začelju, dok je pravokutna longitudinalna nadogradnja postala lađa duga 9,75 m, široka 7 m. Tako je unutrašnjost današnje crkve (starog i novog dijela zajedno), podijeljena u dva dijela. Svetište je uzdignuto na mjestu ranijih vrata kasnogotičke crkve. Postojeći oltar, s kipom sv. Ivana Krstitelja, postavljen je ispred polukružne romaničke apside, iznutra presvođene polukalotom.

Vrata kasnogotičke crkve pretvorena su u prolaz prema povišenom prezbiteriju i svetištu. Pri tom zahvatu s vrata se skinuo kameni okvir/portal, s kojega se dižu kameni nadvratnik s donatorskim natpisom, kao i mali ulomak dovratnika (izvorno rimski spolij) i prebacuju u unutrašnjost crkve, kao "sveto kamenje", koje evocira tradiciju crkve i poštovanje prema spomeniku. Tada se oba natpisa (ulomak i nadvratnik) smještaju jedan uz drugi s desne, tj. južne strane prolaza u prezbiterij. Veći, donatorski natpis iz 1444. godine postavlja se tako da je licem okrenut pogledu vjernika, dok je mali kameni ulomak s ostatkom rimskog natpisa spojen na nj s lijeve strane, natpisom okrenutim nadolje (Sl. 3, lijevi kraj).²⁷

Što se, pak, tiče sudbine četiriju posvetnih natpisa, koji su bili ugrađeni u pročelne i začelne uglove kasnogotičke crkve, postojeća situacija pokazuje da su dva začelna ostala i dalje *in situ*, dakle u vrhu južnog i sjevernog zida gotičke crkve, dok su dva s pročelja, koje je sada integrirano u novovjekovni produžetak, dislocirana s prvotnog mjesta iz uglova južnoga i sjevernoga pročelnog zida gotičke crkve. Kako je nadograđeni novovjekovni dio viši od kasnosrednjovjekovnog, ta su dva natpisa ugrađena u začelni plašt novovjekovne crkve, niže od strehe, otprilike na metar udaljenosti od sjevernoga, odnosno južnog zida crkve.

²⁵ Š. LJUBIĆ, 1879, 12-13.

²⁶ V. OMAŠIĆ, 2001, 97-98.

²⁷ Prema informaciji Š. Ljubića taj je ulomak bio uzidan visoko u dovratnik, međutim, on je - suprotno našem mišljenju - držao da se radi o nekom zapisu kasnije uklesanom u kamenu vratnog okvira. Prema Ljubiću tu je u četiri retka pisalo: TE. N/ MA . PL/ RTA./FVIT (usp. Š. LJUBIĆ,

1879, 13). Međutim, nedovoljna čitljivost pojedinih slova, tipičnih za rimsku rustičnu kapitalu, ne ulijeva povjerenje u ispravnost Ljubićeva prepoznavanja nekih od grafema na ulomku natpisa. U istom članku Ljubić također navodi da je iznad natpisa tada bio i reljefni kameni grb s prikazom dviju tikvica u štiti i siglama M - A . B, s obje strane grba. Taj je heraldički ulomak danas prebačen u crkvu.

Nedvojbeno je to znak velikog respekta prema svemu što je od starine na bilo koji način pripadalo crkvenoj građevini ili je u bilo kakvom povijesnom kontekstu s kompleksom na Birnju. To nas učvršćuje u vjerovanju da je i poneki "sveti kamen", urešen ili s uklesanim tekstom, možda završio u temelju zidanoga novovjekovnog oltara, što ne bi bila rijetkost.

DONATORSKI I ČETIRI KONSEKRACIJSKA NATPISA

Pisani biljezi, kao sačuvana izvorna svjedočanstva o poduzetim graditeljskim aktivnostima na crkvi, dragocjeni su jer su vremenski i kulturno točno određeni, pa su s razlogom poseban predmet našeg zanimanja. Sagledavajući ih u ukupnosti pojava - formalnih vanjskih odlika, sadržajnih svojstava i smještaja na objektu te karakteristika teksta - pokušat ćemo oslikati vrijeme i ambijent u kojemu ti natpisi nastaju, nastojeći obogatiti dosadašnje spoznaje o srednjovjekovnim fazama (romaničkoj i kasnogotičkoj), u izgradnji crkve sv. Ivana od Birnja.

Poradi stoljetnih popravaka i nadogradnji od srednjega vijeka do danas, ali i navika ruralnih sredina koje običavaju kroz stoljeća zadržavati isti način gradnje, većina crkvice prvotno podignutih u ambijentima poput ovoga na Birnju, s vremenom je gubila karakteristične stilske odlike gradnje, što je otežavalo njihovo vremensko i kulturno opredjeljenje. Zbog toga je skupina sačuvanih natpisa s vanjskih zidova gotičke crkve sv. Ivana Krstitelja, u odnosu na novovjekovne izgradnje, uistinu rijedak primjer fizičke sačuvanosti posvetnih tekstova iz prošlosti srednjega vijeka na zidnim plohama sakralnih građevina. Ako su, pak, kojom srećom i sačuvani, obično su to svjedočanstva iz vremena njihove obnove, poput natpisa na pročelju crkvice sv. Nofra na brežuljku Veli Bijač u donjokaštelanskim Bijaćima, iz 1476. godine, ili na ovdje tematiziranoj crkvi sv. Ivana Krstitelja na Birnju iz 1444.²⁸

Natpis s nadvratnika dograđene kasnogotičke crkve iz godine 1444. prvi je publicirao Š. Ljubić, 1879. godine, i to usputno u bilješci u članku "Biač", gdje objavljuje podatke sa svojega obilaska arheološko-povijesnog lokaliteta u Bijaćima.²⁹ Tom prilikom ne spominje četiri natpisa na uglovima crkve s jednakim sadržajem + *Christus Rex venit in pace et Deus homo factus est*, pa pretpostavljamo da je Ljubić u spomenutoj bilješci tekst natpisa na nadvratniku donio prema podatku koji mu je posredno dostavljen jer ne vjerujem da bi izostavio spomenuti ugaone natpise koji su tada bili uočljivi na vanjskoj fasadi crkve možda i bolje nego danas. Nakon Ljubića, transkripciju tog natpisa donio je 1881. godine Lukšičanin, stanoviti Ćipin, očigledno terenski suradnik M. Glavinica, tadašnjeg ravnatelja Arheološkog muzeja u Splitu i urednika glasila *Bullettino di archeologia e storia dalmata*.³⁰ Na temelju Ćipinove latinske transkripcije, V. Omašić je kasnije u svojoj sintezi povijesti Kaštela donio hrvatski prijevod natpisa.³¹

²⁸ I. BABIĆ, 1991, 84.

²⁹ Š. LJUBIĆ 1879, 13, bilj. 2. Na stupu spomenutih vrata lijevo, dakle na dovratniku, spominje tekst za koji je pretpostavio da je, s obzirom na slova, kasnije urezan: TE. N/ MA . PL/ RTA./FVIT. Budući je tada Ljubićevo zanimanje bilo orijentirano na obilazak Bijaća, tj. Sv. Marte i Sv. Nofra na Velom Bijaču, pozornost usmjerava tim spomenicima i crkvama, pa tako donosi posvetni natpis na crkvi Sv. Nofra iz 1475. godine, no koji se jezičnim stilom i grafijom razlikuje od biranjskoga (Š. LJUBIĆ, 1879,13).

³⁰ ĆIPIN, 1881, 122-123. Valja upozoriti da je završna rečenica Ćipinove transkripcije, citirane u ovoj bilješci, a koja

glasi *Tertio nonas maji plebi aperta fuit*, Ćipinov dodatak, koji nije uklesan u natpisu na nadvratniku, a ne navodi ga niti Š. Ljubić. U stvari radi se o rimskom epigrafskom spoliju koji se nalazio visoko na vratnom portalu, u vrhu dovratnika gotičke crkve, što je Ćipina navelo na zaključak da se radi o sastavnom dijelu natpisa na nadvratniku, i nadovezuje se na nj kao njegov završetak. Tako je tada vidljiva slova, raspoređena na ulomku u četiri retka TE. N/ MA . PL/ RTA./FVIT, restituirao na sljedeći način: *Te(rtio) n(onas) Ma(ii) Pl(ebi) (Ape)rt(a) Fvit*. Danas na tom ulomku samo raspoznavamo: TE/ MA/ RT/ FVI (Sl. 3, lijevi kraj).

³¹V. OMAŠIĆ, 2001, 97, ali bez prijevoda zadnjeg retka.

Natpis se nalazio na kamenom nadvratniku kasnogotičke crkve sv. Ivana gotovo četiri i pol stoljeća, od 1444. do 1888. godine, kada je prebačen u unutrašnjost crkve. Uklesan je u šest redova, od kojih četiri reda ispunjavaju čeonu plohu, dok nepotpuna dva retka prelaze na donju stranu kamene grede. Natpis na nadvratniku ima odlike donatorskog i zavjetnog natpisa. On određuje vrijeme kada je crkva obnovljena i posvećena i tko su bili subjekti te radnje. Prema natpisu, to se dogodilo za pontifikata pape Eugena IV. (1431.-1447.) i za vladanja venecijanskog dužda Francesca Foscarija, posljednjeg dana mjeseca travnja, 1444. godine. Investitor je bio Grgur Nikolin, nadsvećenik i kanonik trogirске Crkve, koji je u funkciji plebana sv. Ivana od Birnja, dao ponovo sagraditi (*redificare*) crkvu, kao zavjet za spas svoje duše i duše svojih bližnjih, kao i svih ostalih koji nad tom crkvom imaju juspatronat.

Latinski natpis započinje znakom križa i glasi:³²

+ T(em)p(or)e Pontificat(us) · S(anctissimi) · P(atris) · et · D(omini) · N(ostri) · D(omini) · Eugenii · P(a)p(ae) · quarti · an(n)o · decimo · tercio · ac · Dulcat(us) · S(erenissimi) · P(ri)nc(ip)is · et · Domini · Fran(cisci) · Fuscari · I(nclitus)³³ · D(ucis) · Ve(netiarum) · Vir Devotissim(us) · Grego[rius]/[N]icolai · Archip(re)sb(ite)r · et [C]ano(ni)c(us) Ecc(lesia)e · Tra(guriensis) · Pleban(us) que hui(us) Ecc(lesiae) · p(ro)³⁴ [Anima] sua et suo(rum) · atque O(mn)ium Iush(abe)ncium Pat(r)onat(us) · Fecit · Redificare/ hanc · Eccle(s)iam · an(n)o · D(omini) · m(illesim)o quadringentesimo · quadragesimo quarto · pridie k(a)l(endas) maii ·

"U vrijeme pontifikata Presvetog Oca i našega gospodara Pape Eugena IV., u XIII. godini njegova upravljanja, i u doba presvijetlog vladara gospodina Frane Foscarija, slavnoga mletačkoga dužda, vrlo pobožni Grgur Nikolin, nadsvećenik i kanonik trogirске Crkve i pleban ove crkve, za svoju dušu i svojih (*sc.* najbližih), i svih onih koji imaju juspatronat, dao je iznova sagraditi ovu crkvu godine Gospodnje 1444., dne 30. travnja".

Ne treba sumnjati da je isti Grgur Nikolin, učena osoba s čašću i dužnosti trogirskog arhiprezbitera i kanonika, sastavio pisani predložak za uklesivanje natpisa u nadvratnik crkvenog ulaza, kao i za četiri istodobna ugaona konsekracijska natpisa, također i nadzirao njihovo uklesivanje. Pri tome je neosporno došla do izražaja njegova vještina u stvaranju i pisanju latinskih tekstova.

To sugerira promišljeno raspoređivanje teksta na izduženu plohu nadvratnika, gdje se zbog zadanog prostora pribjegava skraćivanju riječi racionalnom primjenom paleografskih kratica. Ovdje je najviše sigli (*litterae singulares*), što se lako uočava usporedbom razriješenog teksta s onim na priloženoj ilustraciji natpisa (Sl. 3). Spomenimo, primjerice, S (*sanctissimi*), P (*patris*), D (*Domini*), N (*Nostris*), S (*Serenissimi*), I (*inclitis; illustris*), D (*Ducis*). Zatim se javljaju suspenzije za krajnje *-is* (*traguriensis, principis*) ili *-us* (*pontificatus, devotissimus, plebanus, huius*) i kontrakcije (*tempore, papae, Venetiarum, archipresbyter...*), kao i njihove kombinacije u riječima poput *principis, canonicus, Venetiarum, archipresbyter*, praćene određenim znakovima skraćivanja poput brojke 3 u zamjenu za krajnje *m* u riječima *omnium, civium*, natpisanog "o" različitog značenja, ovdje u primjeru riječi *ecc=ecclesia* i t.d.

³² Ljubić i Ćipin, a prema njihovom latinskom predlošku i Omašić, u uklesanom znaku križa na početku natpisa, kao zaviču Božjeg imena i općenitog znaka Crkve, raspoznaju slovo F i razrješavaju kao skraćenicu od *factum* (Ljubić), odnosno *felice* (Ćipin), usp. bilj. 30 i 31.

³³ Siglu *I* restituiramo kao *inclitus* u duhu titulacije koja prati duždeve dukale, premda je teoretski ispravo i *illustris*, kako su razrješili Ljubić i Ćipin.

³⁴ Ovu riječ Ćipin razrješava kao *pecunia* (imutak, trošak), međutim, u natpisu se jasno vidi da je riječ o uobičajenoj kratlici za latinski prijedlog *pro*.

Sl. 4. Konsekracijski natpis na južnom začelnom uglu (foto: Z. Alajbeg).

Fig. 4. Consecratory inscription on the southern back corner (photo: Z. Alajbeg).

Četiri, pak, natpisa umetnuta u uglove crkve, kao fizička i sadržajna cjelina, zaslužuju posebnu pozornost. Štoviše, zgdledom i smještajem slični epigrafski spomenici na latinskom jeziku nisu nam poznati u srednjovjekovnom crkvenom graditeljstvu na našoj obali, što ne znači da ova objava ne će uputiti na traganje za sličnima, što bi obogatilo naše znanje.

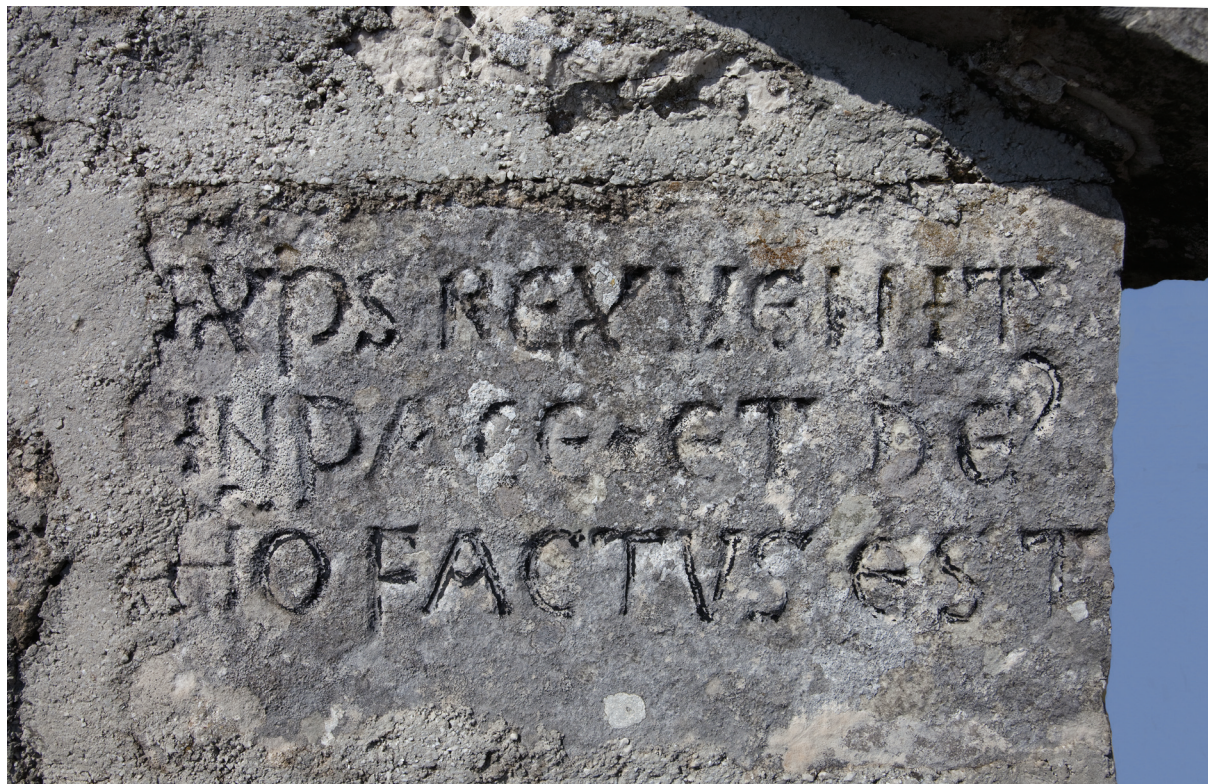
Kao i natpis na gore opisanom nadvratniku i ugaoni natpisi klesani su majuskulnim slovima. S općeg gledišta, kao i u pitanju rabljenih grafijskih inačica, natpisi više odražavaju romaničku grafijsku stilizaciju nego kasnogotičku oko sredine 15. stoljeća, gdje bi bilo očekivati već neke renesansne naznake u epigrafici.³⁵ Unatoč tomu što se pojavljuju inačice uobičajene na našim srednjovjekovnim natpisima, pojedine stilizacije u detaljima, poput umetanja točkastog detalja u grafemu I, upućuju na romaničke tradicije najrazvidnije u grupi natpisa na trogirskom portalu majstora Radovana iz 1240. godine ili romaničkom natpisu iz druge polovice 13. stoljeća, iz bazilike kninskog Kapitula koji su, naravno, estetskom i zanatskom vrsnoćom neusporedivi s biranjskim natpisima.³⁶

³⁵ Ta odlika u grafiji posebno dolazi do izražaja u usporedbi s različitim grafijskim obilježima, vremenski i prostorno, najbližega donatorskog natpisa na crkvi Sv. Nofra u Bijačima, iz 1476. godine (usp. V. OMAŠIĆ, 2001, I, 110).

³⁶ Usp. C. FISKOVIĆ, 1965; EPHEMERIS BIHAČENSIS 1993, 174, Tab. VII, 12. Taj je natpis uklesan na naličju

ranijeg predromaničkog pluteja iz bazilike Sv. Bartolomeja na Kapitulu, sjedištu srednjovjekovne kninske biskupije. Ne samo da je crkva tlorisno slična katedrali Sv. Lovre u Trogiru, već i spomenute epigrafske inačice nesumnjivo odaju rukopis majstora Radovanove kiparsko-graditeljske radionice (usp. J. STOŠIĆ, 1994).

Sl. 5. Konsekracijski natpis na sjevernom začelnom uglu (foto: Z. Alajbeg).

Fig. 5. Consecratory inscription on the northern back corner (photo: Z. Alajbeg).

Četiri natpisa raspoređena su na četiri mjesta na današnjoj crkvi što uključuje stariji korpus i novi, nadograđeni pružetak. Dva se nalaze na ravnom zidu začelja kasnogotičke crkve iz 1444. godine (Sl. 4 i 5), a dva na južnoj, odnosno sjevernoj strani novovjekovne nadogradnje (Sl. 6 i 7). Vrijedni su po svojim vanjskim (formalnim) i unutarnjim (sadržajnim) odlikama. Uklesani su na manjim pravokutnim blokovima, prilično ujednačenih dimenzija. Tekst je na svim natpisima uklesan u tri reda, majuskulom u duhu romaničko-gotičke paleografije. Kao i u primjeru natpisa na nadvratniku (Sl. 3), zbog iskoristivosti zadanog prostora koriste se kratice i vrlo dobro ih se uklapa u natpisno polje.

U tom smislu karakteristično je klesanje slova *X*, *I* i *E*, kao i slova *A* s prelomljenom središnjom hastom. Za slovo *U* rabi se tzv. oštra forma, tj. *V*, a u značenju slova *V* na donjem vrhu dodaje se ravna hasta, jednom i poprečna u sredini slova *V*. Zanimljiv je oblik slova *X*, koji stilizacijom istog slova naliči grafemima iz kurzivne gotice notarskih spisa.³⁷ Od pomoćnih palegrafskih oznaka dosljedno se rabe znakovi za skraćivanja riječi, tj. kontrakcije i suspenzije. Oznake skraćivanja nad riječima nisu obične ravne crte, već one sa središnjim zaobljenjem, isto kao što se za suspenzije rabi apostrof. Kako je na sva četiri natpisa sadržaj teksta istovjestan, te se razlikuje tek u sitnim pojedinostima koje se tiču tehničke ordinacije i rasporeda slova, dovoljno je upozoriti na njih bez ponavljanja identičnih tekstova.

³⁷ Tek za ilustraciju upućujemo na duktus istog grafema u: J. STIPIŠIĆ, 1972, 118.

Sl. 6. Konsekracijski natpis izvorno na južnom pročelnom uglu kasnogotičke crkve, sada na južnoj strani začelnog zida novovjekovne nadogradnje (foto: Z. Alajbeg).

Fig. 6. Consecratory inscription originally on the southern front corner of the late Gothic church, now on the southern side of the back wall of the modern period addition (photo: Z. Alajbeg).

Na izvornom mjestu nalaze se dva natpisa ilustrirana na priloženim fotografijama (Sl. 4 i 5). Tekst (Sl. 4) je uklesan na kamenom bloku (vis. 21 x šir. 41 x deb. 23 cm), slovima visokim u prosjeku 3-3,5 cm. Zbog jačeg utjecaja atmosferilija s južnog kraja slova su slabije čitljiva. U rasporedu riječi u odnosu na ostala tri natpisa u grupi, riječ *venit* klesar raspoređuje u prvi i drugi red, ne pravi razmaka između *in* i *pace*, na početku trećeg retka za riječ *Deus* rabi skraćenu (kontrakcija) inačicu *Ds*, a za riječ *factus* rabi suspenziju *fact*. Tekst na natpisu u sjevernom začelnom uglu (Sl. 5) (vis. 23 x šir. 37 cm x vidljiva debljina bloka 22 cm; vis. slova 3,5 cm; *P* i *F* oko 4 cm, kao kod natpisa na sl. 7), bolje je tehnički uređen od prethodnoga. Ovdje se za *Deus* rabi suspenzija *De* s odgovarajućim apostrofom na kraju.

Druga dva natpisa (Sl. 6 i 7), koja su ranije stajala u uglovima na pročelju gotičke crkve iz 1444. godine, danas su na novovjekovnoj crkvi. Natpis (Sl. 6), izvorno s južnog ugla kasnosrednjovjekovne crkve, sada je na južnoj strani začelnog zida novovjekovne nadogradnje. Poradi naknadnih zahvata pri ugradnji ili održavanju novovjekovne fasade, desna strana natpisne ploče (vis. 22 x širina 42 cm), s prosječnom visinom slova od 3 cm (najveće *P* od 4,5 cm), ostala je nečitljiva i pokrivena slojem cementa. No, s aspekta pravilnosti pisanja riječi ipak je i tu razgovijetno da je tekstovni predložak sasvim dosljedan, pa se, primjerice, *Deus* javlja u inačici *De*, sa znakom apostrofa u zamjenu za krajnje *-us*.

Promišljeno, dvije po dvije, variraju se inačice riječi *Deus*: kontrakcija *Ds* (Sl. 4 i 7) i suspenziju *De* (Sl. 6 i 5). Konsekracijski natpis koji je izvorno stajao u sjevernom pročelnom

Sl. 7. Konsekracijski natpis izvorno na sjevernom pročelnom uglu kasnogotičke crkve, sada na sjevernoj strani začelnog zida novovjekovne nadogradnje (foto: Z. Alajbeg).

Fig. 7. Consecratory inscription originally on the northern front corner of the late Gothic church, now on the northern side of the back wall of the modern period addition (photo: Z. Alajbeg).

uglu kasnosrednjovjekovne crkve, sada se nalazi na sjevernoj strani novovjekovne crkve (Sl. 7) i slično natpisu (Sl. 6), djeluje poput ploče jer je kameni blok ugrađen u zid (vis. 20,5 x šir. 39 cm, vis. slova oko 3,5; F i P između 4 i 4,5 cm). Sve grafijske formalne odlike teksta istovjetne su gore opisanima.

Iz prethodnoga se vidi da su natpisi nastali na kvalitetnom predlošku i rukom vještog klesara, kakvi su se tada mogli naći samo u srednjovjekovnom gradu poput obližnjeg Trogira. Uostalom, natpis izrekom navodi da je crkva obnovljena, preciznije, ponovno podignuta u ime zavjeta Grgura Nikolina, koji je bio trogirski arhiprezbiter, kanonik, ali i pleban sv. Ivana od Birnja, što ne ostavlja dvojbe da je taj crkveni uglednik i financirao gradnju. Isto tako nema sumnje da su u tome sudjelovali i ostali imućniji juspatroni, bez pojedinačnog isticanja njihovih imena. To je općenito potvrda da su naručitelji i investitori kasnosrednjovjekovne obnove, potomci nekadašnjih utemeljitelja biranjske crkve i beneficija, mahom potekli iz redova seoske aristokracije 12-13. stoljeća, a koji su, čini se, do 15. stoljeća u velikom broju postali građani Trogira.

Temeljitoj obnovi crkvene građevine 1444. godine pogodovalo je više čimbenika. Ponajprije činjenica da se rješenjem pitanja Ostroga ustalila splitsko-trogirska granica, pa nakon uspostavljanja mletačke vlasti 1420. godine uglavnom nije bilo graničnih sporova između Splita i Trogira, osim nekih iznimaka.³⁸

³⁸ V. OMAŠIĆ, 2001, 133, 151.

Drugi važan razlog jest gospodarski polet koji se osjetio na teritoriju venecijanskih stečevina na istočnom Jadranu u 15. stoljeću, osobito u razdoblju od 30-ih do 60-ih godina. Tu epoha gospodarske i političke stabilizacije Serenissime obilježit će upravo energični dužd Francesco Foscari, po postignućima jedan od najuspješnijih mletačkih duždeva, tijekom 34 godine svoje vladavine (1423. – 1457.). Prvi na Jadranu izgrađuje trgovinsko-carinski sustav, mobilizira velika novčana sredstva, omogućava znatnu akumulaciju raznovrsnih oblika kapitala i dinamično kolanje venecijanskog novca.³⁹ To je općenito potaknulo graditeljsku aktivnost i javne radove u mnogim gradovima Dalmacije pod mletačkom upravom: u Šibeniku započinje izgradnja katedrale sv. Jakova,⁴⁰ grade se i popravljaju fortifikacije, izgrađuju se i središnje vodospreme, a gradi se i novo brodogradilište.⁴¹ Odlukom dužda F. Foscarija započinje gradnja kaštela u Splitu,⁴² a natpis svjedoči da je 1443. godine temeljito popravljena i kneževa palača na tadašnjem Gradskom trgu.⁴³ U Trogiru, pod vrhovništvom dužda Foscarija i Pietra Loredana, glavnog zapovjednika Kulfa, vojni graditelj Pincin iz Bergama i domaći majstor Marin Radojev osmišljavaju i nadziru adaptaciju starih utvrda i gradnju novoga kaštela.⁴⁴ U Zadru, najvažnijem središtu za mletačku istočnojadransku politiku, usavršava se i dotjerava fortifikacijski sustav s mora (Cittadella), a grad se utvrđuje i prema kopnu.⁴⁵

Prvih godina Foscarijeva vladanja dolazi na snagu odredba da samo mletački podanici smiju biti posvećeni za biskupe u Dalmaciji, a odluke prelata otada podliježu potvrdi od strane mjesnog, *sc.* mletačkog kneza, čime je dužd Crkvu želio podrediti svome nadzoru i sasvim uključiti u sustav državne uprave.⁴⁶ Sa svojim vijećima dužd je iz neposredne blizine vodio čitavu kadrovsku politiku u Dalmaciji, imenovao je tako reći sve časnike. Uz pomoć razvijene mreže svojih podanika (čitaj doušnika), dužd F. Foscari, "znao je svakoga čovjeka u Dalmaciji i o njemu vodio računa, kao i o svakoj libri koja se u Dalmaciji izdala. U svim pitanjima on je sebi pridržavao krajnju odluku."⁴⁷

KONSEKRACIJSKI NATPISI - SADRŽAJ I ZNAČENJE

Na ovom mjestu posebno je zanimljiva skupina konsekracijskih natpisa na uglovima crkve koji - zabiti pod krovnom strehom - sadržajem i značenjem vrlo rječito svjedoče o povijesti te sakralne građevine na vrhu Kozjaka. Podsjetimo, istovjetan tekst uklesan je na sva četiri ugla crkve i glasi: + *Christus Rex venit in pace et Deus homo factus est*. U nastavku želimo ga protumačiti u smislu čitljivosti poruke koju prenosi vjerničkoj zajednici i svakom onom tko dolazi u dodir s crkvom kao svetim mjestom. Taj epigrafski tekst doživljavamo, naime, kao višedimenzionalnu projekciju nekih društvenih i kulturno-vjerskih kretanja koja su obilježila zreli i kasni srednji vijek unutar šire rimokatoličke zajednice i našli nemalog odjeka u našim, kako gradskim, tako i periurbanim, razvijenim ruralnim krajevima uz obalu. Zbog mjesta i načina na koji su natpisi

³⁹ V. DELONGA, 2006.

⁴⁰ Za duždevanja F. Foscarija u Veneciji je oko dva desetljeća (oko 1420.-1441.) djelovao graditelj i kipar Juraj Dalmatinac, koji je radio na Duždevoj palači - na Foscarijevu portiku i na donjem dijelu Foscarijeva slavloluka, možda i na Foscarijevoj loggi, kada su ga Šibenčani pozvali da preuzme gradnju njihove katedrale (D. KEČKEMET, 1976; D. KEČKEMET, 1988, 6-9).

⁴¹ J. KOLANOVIĆ, 1995, 61.

⁴² ZLATNA KNJIGA, 1996, 123, br. 13.

⁴³ G. NOVAK, 1961, 441-444.

⁴⁴ V. KOVAČIĆ, 1997-1998, 119-120.

⁴⁵ T. RAUKAR, I. PETRICIOLI, F. ŠVELEC, Š. PERIČIĆ, 1987, 127-131.

⁴⁶ COMMISSIONES ET RELATIONES, II, 35.

⁴⁷ I. PEDERIN, 1990, 31-32.

uklesani u kamene uglove biranjske crkve, oni nisu samo konvencije koje razumijemo, štoviše, oni su određeni doživljenim trenutkom kao realnim povodom nastanka. Smještajem na uglovima srednjovjekovne crkve, sačuvani natpisi u arhitektonskoj artikulaciji građevine usko su povezani uz liturgijske postulate, tj. obred posvete crkvenog objekta, i danas postoje kao opredmećena memorija toga čina, realiziranog u kasnom srednjem vijeku, u 1444. godini.

Tekst natpisa *Christus Rex venit in pace et Deus homo factus est*, nadahnut je kršćanskom vjerom u Utjelovljenje Kristovo (lat. *incarnatio*), središnje kršćansko otajstvo, definirano odnosom i sjedinjenjem ljudske i božanske naravi u osobi Isusa Krista. Iako četiri ugaona natpisa datiraju iz vremena završetka gradnje gotičke crkve, tj. 1444. godine, usuđujemo se promišljati da su inspirirana nekim ranijim, tekstovno vrlo sličnim predloškom iz razdoblja postojanja romaničke crkve, koji u sadržaju imaju upravo misao vezanu uz Utjelovljenje, u smislu izričaja: *Deus homo factus est*. Možda ići i dalje, promišljajući da su potonji čak i kopirani s ranijega, oštećenog ili u sjećanju memoriranog natpisa iz prvotne romaničke crkve, koji je za pobožne crkvene juspatrione predstavljao "mentalnu relikviju", svjedočanstvo o starini njihove zadužbine na vrhu Kozjaka.⁴⁸ Nesumnjivo da je crkva na Birnju, poradi znatne ruševnosti glavine dvoipolstoljetnog romaničkog objekta, kao i zbog ponovne izgradnje (*fecit redificare*), nadozidavanjem nove lađe na očigledno bolje sačuvanu romaničku apsidu, kao sveto mjesto izgubila svoju prvotnu posvetu/blagoslov, kako praktički, tako i prema valjanim crkvenim kanonima.⁴⁹ Vjerujemo, štoviše, da je skupina od četiri konsekracijska natpisa iz doba kasnosrednjovjekovne obnove, reminiscencija na slični natpis iz romaničke crkve, tj. stanovita replika ranijeg iz crkve spomenute u 13. stoljeću (1276.). Kao sveti kamen i memorija prve posvete, zbog nedovoljno čitkog teksta možda se obnoviteljima činio neodgovarajućim da bi se nanovno ugradio u fasadu nove, obnovljene crkve. U tom razmišljanju ohrabruje nas neporeciva činjenica da čitav tijek stoljetnog skrbljenja oko zadužbine i beneficija na Birnju pokazuje nesvakidašnju brižnost onih koji "čuvaju" tu crkvu, općenito izraženi respekt prema tradiciji kulturnog mjesta i svakom tamošnjem ukrasnom ili pisanom "svetom kamenu". Stoga vjerujemo da je taj oštećeni natpis o posveti lako mogao završiti u temelju obnovljenog oltara, svetišta općenito i danas ostao oku nedostupan.⁵⁰

Jasno je da pretpostavljena romaničke starina natpisnog predloška izmiče potpunoj dokazivosti, međutim, u tekstu: *Deus homo factus est*, toliko dominira crta teološke misli zreloga srednjeg vijeka 12. i 13. stoljeća da sama po sebi navodi na takva razmišljanja. Dodajmo tome i jedan vrlo intrigantan grafijski detalj na svim natpisima iz 1444. godine, uočljiv u oblikovanju slova "I", s okruglom točkom u sredini haste, što namah podsjeća na stil natpisa na Radovanovu portalu trogirске katedrale sv. Lovrijenca (sv. Lovre) iz 1240. godine, gdje se od niza dosljedno rabljenih slova s točkom, na biranjskom natpisu koristi samo slovo "I". To upućuje na njihovu radioničku provenijenciju, gdje majstor nedvojbeno dolazi iz Trogira i svakodnevno je u dodiru sa zavidnim kiparsko-epigrafskim uzorcima Radovanova djela, što još od polovice 13. stoljeća rese ulaz u trogirsku katedralu.

⁴⁸ O spoliju kao mentalnoj memoriji vidi više u: I. BABIĆ, 2006, 105.

⁴⁹ ZAKONIK KANONSKOG PRAVA, Zagreb 1988, (Kan. 1212).

⁵⁰ Ilustracije radi navodimo slučaj da je u crkvi Sv. Mavra u selu Žedno na Čiovu predromanički luk s natpisom završio u samom dnu kasnije sagrađenoga baroknog oltara (T. BURIĆ, 2000, 9-14).

Kamenje sa sačuvanim natpisima (Sl. 4-7), provideno malim križevima na početku teksta, fizički su biljezi nekadašnjeg obreda posvećenja crkvene građevine (lat. *consecratio*).⁵¹ Obred posvete crkve drevna je pojava i ubraja se među najsvečanije liturgijske čine kojim se neki objekt predaje kršćanskoj zajednici kao mjesto njihova okupljanja u cilju susreta s Bogom. Kanonski je propisan čitav ceremonijal koji se odnosi na čin posvećivanja, označavajući prijelaz izgrađenog objekta iz profane u sakralnu sferu (konsekracija).⁵²

Unutar konsekrativnog čina pomazanje zidova i oltara crkve označuje da se ona sva zauvijek namjenjuje kršćanskom bogoslužju. Prema davnoj tradiciji crkva se pomazuje na dvanaest mjesta (simbolizirajući broj apostola) ili, ako je zgodnije, na četiri mjesta, i time označuje da je ona slika svetoga grada Jeruzalema.⁵³ Rimsko-germanski Pontifikal donosi odjeljak gdje se navodi kako biskup *in circuitu ecclesiae... faciat cum police suo de ipso chrismate in duodecim locis*.⁵⁴ Kasnije se to svelo na četiri pomazanja, a kao spomen na konsekraciju koja se dogodila, obilježena mjesta postaju označena jednim križem nacrtanim (slikanim) ili uklesanim.⁵⁵ U 13. stoljeću dolazi do liturgijskih promjena, pa kanonista i liturgista, Durandus Guillaume, biskup iz Mende (+ 1296), propisuje da se ispred svakoga križa postavi jedna upaljena svijeća, kako to još uvijek nalaže odjeljak u Pontifikalu. To bitno ne odudara od odredbi Grgura Velikoga, koji traži da se na stijene crkve uklešu ili postave križevi od kamena, mjedi ili druge prikladne tvari, pri čemu se pripravlja dvanaest, odnosno četiri križa, već prema broju pomazanja i na prikladnoj visini raspoređuju po zidovima crkve. Pod svaki križ ostavlja se i držak za mali svijećnjak ili svijeća za paljenje: *Primitus enim antequam pontifex introeat ecclesiam, illuminentur XII candelae per circuitum ecclesiae*.⁵⁶

⁵¹OPĆI RELIGIJSKI LEKSIKON, 2002, 738; Iako danas ZAKONIK KANONSKOG PRAVA, 1988, razlikuje posvećenje = *consecratio* i posveta = *dedicatio*, Posveta svetih mjesta (Kan, 1205-1206; 1208-1209, 1217-1219), Rimski pontifikal (*Pontificale romanum*) u praksi ne pravi razlike. M. RIGHETTI, 1959, 502-537, na temelju izvora objašnjava kako se čini da izvorno *dedicatio* neke crkve označava samo njezinu inauguraciju (svečano otvorenje, otkrivanje), koja može biti ostvarena u ime nekog svjetovnog autoriteta (ličnosti), dok *consecratio* povlači za sobom *depositio reliquiarum*, uvijek od strane biskupa (ili od njega ovlaštenog svećenika, op. V. Delonga), nakon čega slijedi misa. Ustvari, često se ta dva naziva uzajamno miješaju. Sveti Augustin, koji je, izgleda, preferirao izraz *dedicatio*, govori o *parietes* (sc. ecclesiae) *consecratas*. Izjednačenost dvaju naziva susreće se već u formulama u *Liber diurnus* (Dnevni časoslov) u 7. stoljeću, na primjer *facultatem consecrandi* (XIX, 15); *dedicationis facultatem* (XXVII, 19).

⁵² M. RIGHETTI, 1959, 504; P. MALECHA, 2002, 72-76. Govoreći o kršćanskoj konsekraciji, nisu se sačuvali izvori koji bi iz kasnoantičkih vremena potvrdili taj konačni prijelaz neke građevine u službu kulta. Prva sigurna informacija o dedikaciji je opisana kod Euzebija iz Cezareje (+ oko 340.), u njegovu djelu *Historia Ecclesiastica*, a veže se uz svečanu inauguraciju katedrale u Tiru, podignute između 314.-319. godine. Potaknuti izgradnjom crkava, konsekracijski ceremonijali intenzivirali su se u doba Konstantinovog mira, nakon 313. Također u doba trijumfa

kršćanstva od Sv. Ambrozija, Sv. Augustina, pape Vigilija, Grgura iz Toura sve do propisanih obredbi za dedikaciju crkava Grgura I. Velikog, u 6/7. stoljeću, kada se inače polažu temelji kršćanskome srednjem vijeku (*Ordo ad ecclesiam dedicandam*). U 8. stoljeću već su dovoljno strukturirani, pa se uzimaju u obzir tri temeljna obreda: rimski, bizantski i galikanski. Od 10. do 15. stoljeća u upotrebi su četiri Reda (*ordines*): Rimsko-germanski pontifikal iz 10. stoljeća, Pontifikal iz 12. stoljeća, Pontifikal Rimske kurije i Pontifikal Guglielma Duranda, potonji reproduciran bez izmjena u Rimskom pontifikalu iz 1597., tzv. tridentska edicija. Nakon Drugog svjetskog rata dolazi do pojednostavnjivanja i skraćivanja obreda posvete, jer je tridentski bio dosta kompliciran. Godine 1961., u skladu s načelima liturgijske obnove, koju je započeo Drugi opći vatikanski sabor, papa Ivan XXIII. obznanio je novi *Ordo* (Red). Taj je dosta kasnije ušao u praksu, a 1977. godine odobrio ga je i objelodanio Pavao VI. kao *Ordo dedicationis ecclesiae et altaris* (Red posvete crkve i oltara), a koji je danas na snazi.

⁵³ RIMSKI PONTIFIKAL, 1980, 23, točka 16a.

⁵⁴ M. RIGHETTI, 1959, 520.

⁵⁵ Liturgijskim aspektima kršćanskih spomenika kasne antike i srednjega vijeka zadnjih se godina u nas uspješno bavi Ana Pikunić-Mišković. Za našu temu usp. A. PIKUNIĆ, 2007.

⁵⁶ PATROLOGIA LATINA, *Ordo ad ecclesiam dedicandam*, 510-511; M. RIGHETTI, 1959, 520; RIMSKI PONTIFIKAL, 1980, 25, točka 22.

Posveta svake crkve, iako podignuta u čast nekog sveca, na Birnju Sv. Ivanu Krstitelju, u liturgiji je u pravilu smatrana *Festum Domini*, sukladno izričaju: *Ecclesia est Deo dicata, in honorem...* kakav se isti nerijetko sreće i u epigrafskim tekstovima kršćanskoga srednjega vijeka.⁵⁷ Upravo ta konstanta o crkvi kao mjestu susreta s Kristom, Bogom i Čovjekom jest poruka oblikovana u tekstu četiriju ugaonih posvetnih natpisa postavljenih na crkvi sv. Ivana u spomen na posvetu (konsekraciju) obnovljene crkve, tj. njezin prelazak iz obične građevine u hram Božji, dana 30. travnja, 1444. godine. U vezi s tim, prisjetimo se riječi iz *Ordo ad ecclesiam dedicandam* Grgura Velikoga: *Deinde incipiat pontifex de sinistro angulo ab Oriente scribens per pavimentum cum cambutta sua, usque in dextrum angulum Occidentis; incipiens iterum similiter a dextro angulo Orientis, scribit usque in sinistrum angulum Occidentis Basilicae ..... sique per cunctos angulos ac recessus data benediction hujus gurgitis purificatione perlaboratur, ut semper hic laetitia quietis, gratia hospitalitatis, abundantia frugis, reverential religionis, copia sit salutis,*⁵⁸

Prema liturgijskim zahtjevima očekivati je da ulogu konsekratora obnovljene crkve preuzme tadašnji trogirski biskup, konkretno Anđeo Cavazza (1440.-1452.), prethodnik slavnijeg biskupa, Firentinca Jakova Turlona.⁵⁹ Međutim, to je podjednako mogao obaviti i trogirski arhiepzbiter Grgur Nikolin, pleban te glavni donator obnovljene zadužbine svojih predaka na Birnju jer mu je prema rimskim pontifikalnim odredbama to bilo dopušteno kao dekanatskom vikaru, tj. arhiepzbiteru.⁶⁰

Vjerojatno i obilježavanje posvete crkve uklesivanjem natpisa na izvanjskim zidovima bogoslužnog prostora slijedi stanovite naglaske i duhovno-kulturne silnice prevladavajuće u razdoblju u kojem se ostvaruju, transformirani u epigrafski zapis u cilju simboličkog spomena. Tijekom povijesti sadržaji kršćanskog vjerovanja postajali su ideje vodilje u realizaciji mnogih umjetničkih djela i tema, u što se lako uvjeriti na Birnju najbližem, portalu trogirске katedrale s Radovanovim kiparskim djelom i natpisima u kamenu što bilježe godinu 1240. kao godinu svojega nastanka. Oni su podjednako postajali nadahnućem pisanja i uklesivanja tekstova na javnim, civilnim i crkvenim, objektima. Upravo taj smisao teksta, nošena dubljim religijskim značenjem, na biranjskim je natpisima predmet komentara u nastavku.

Osmišljeno oblikovan izričaj: + *Christus Rex venit in pace et Deus homo factus est*, sažeto, ali riječima vjerodostojno odražava ondašnji srednjovjekovni duhovni milje i svjetonazor crkvenih te svjetovnih subjekata okupljenih oko zajedničkog djela, kao što je temeljita obnova zavjetne crkve - zadužbine biranjskih juspatrona u čast sv. Ivanu Krstitelju.

Tekst aludira na Utjelovljenje – prvi od tri najvažnija Kristova djela Otkupljenja, čime upućuje da je crkva bogoslužni prostor i mjesto gdje se spoznaje "duša" liturgije.⁶¹ Koliko je Utjelovljenje vrijedan trenutak u kršćanskom nauku i općem razvitku čovječanstva, najbolje

⁵⁷ M. RIGHETTI, 1959, 520.

⁵⁸ PATROLOGIA LATINA, *Ordo ad ecclesiam dedicandam*, 517-518: 146; 526:147; F. CABROL, H. LECLERQ, 1921, 387-395.

⁵⁹ P. ANDREIS, II, 1977, 401; P. ANDREIS, I, 1977, 173, 179, 181, za nj piše: "Cavazza je naslijedio biskupa Ludovika, 1440. godine. Biskup Anđeo, rođenjem Mlečanin, ali koji je obitavao u Poreču, izabran je na biskupsko dostojanstvo od Eugena IV., pape. Bio je čovjek mutnih namjera... imao je otvrdnuto srce, oštar i nepopustljiv... osoba kolikogod obdarena mnogim talentima, toliko i puna mutnih misli."

⁶⁰ Kao arhiepzbiter (nadsvećenik), što znači dekan ili dekanatski vikar, k tome i kanonik, Grgur je imao je visoki položaj u kasnosrednjovjekovnom Trogiru i njegovoj Crkvi. Kao arhiepzbiter na više je načina posredovao između biskupa i župa, morao je obznanjivati biskupske naredbe, vizitirati dekanat, nadzirati disciplinu klera (H. WOLTER, 1993b, 272-274).

⁶¹ OPĆI RELIGIJSKI LEKSIKON, 2002, 989-990. Utjelovljenje (lat. *Incarnatio*), počinje Anđelovim navještenjem Mariji, a završava Anđelovom opomenom Josipu da bježi u Egipat. Središnji čin Utjelovljenja jest Rođenje (lat. *Nativitas*).

parafraziraju riječi uglednog medieviste, J. Le Goffa, izrečene kao komentar Radovanove skulptorske poruke na portalu trogirске katedrale (1240. godine): "Utjelovljenje, i Porođenje, kao središnji čin Utjelovljenja, ujedno je i datirano rođenje historije, kršćanskog čovječanstva. Kršćansko vrijeme pripada samo Bogu, počinje s Adamom, svršava s Posljednjim sudom. Linearno (ne više kružno) vrijeme, prepolovljeno je Kristovim Utjelovljenjem na vrijeme prije i vrijeme poslije Rođenja. Ljudska sudbina ovisna je o položaju prema tom događaju."⁶² To je bitna poruka i natpisa na zidovima crkve sv. Ivana od Birnja i zbog toga je taj natpis uistinu svezremen; osim spomena na prvu posvetu, obraćao se vjernicima, značenjski pregnantno, kako u srednjem vijeku, tako i kroz mnoga kasnija stoljeća, pa sve do danas.⁶³

Natpis: + *Christus Rex venit in pace et Deus homo factus est*, višekratno uklesan na uglove biranjske crkve, upozorava kršćane da je upravo stvarnost Kristova utjelovljenja temelj vjere u Spasenje. Jer po kršćanskom shvaćanju "Bog ne spašava čovječanstvo, tako reći 'izvana', već 'iznutra' – preko čovjeka i Boga Isusa Krista."⁶⁴ To utjelovljenje Boga u ljudskom tijelu jest središnji i određujući misterij kršćanske vjere, "mjesto" gdje se sastaju Bog i čovječanstvo u "divnoj razmjeni" koju liturgija radosno slavi. To je ono što kršćani slave euharistijom i ispovijedanjem zajedničke vjere. Stoga ne čudi da su biranjski natpis(i) sročeni s namjerom da upravo takva poruka uđe u kolektivni mentalitet članova zajednice i svakoga tko dođe u doticaj sa svetištem na Birnju.

Od 12. stoljeća liturgija doživljava velike promjene. Nastaje novi oblik pobožnosti prema Kristu, a obogaćuje se i pobožnost prema Bogorodici i prema svecima, kojih se moći ugrađuju u oltare. Propovijedi se sve više usmjeravaju prema Kristovu čovječstvu i prema slavljenju njegove majke, ističu se pojedine zgode iz Kristova života kao poticaj za vrlinu i odricanje od mana. Naime, godine 1246. uveden je u biskupiji Liège blagdan Tijelova, što će ga 1264. papa Urban IV. proširiti na čitavu Crkvu, a Toma Akvinski sastaviti za nj liturgijske tekstove. Uz Kristovo čovječstvo u teologiji se neraskidivo povezivalo i Marijino majčinstvo. Teolozi slijede i opravdavaju tu praksu.⁶⁵

Protoskolastička vizura dala je toj slici Boga Oca utjelovljena u Kristu osobit naglasak. "*Cur deus homo*" – "Zašto je Bog postao čovjek", pitao se, te obrazlagao sebi i drugima, Sv. Anselmo Canterburyjski (1033.-1109.), preteča i otac skolastike, u svojoj knjizi o inkarnaciji i spasenju. U tom glavnom djelu Anselmo objašnjava potrebu Božje pretvorbe u čovjeka radi pomirenja grješnog čovječanstva s Bogom; govori o dokazivanju Trojstva Ličnosti "nužnim razlozima", ali i o tome da se na isti način može pokazati da za čovjeka nije moguće spasenje bez Krista.⁶⁶

Nije bez važnosti podatak da je poimanje konsekrativnog čina izričajem + *Christus Rex venit in pace et Deus homo factus est*, kakav je sročio autor teksta za uklesivanje na uglove crkve na Birnju, doslovce istovjetan natpisu iz Bologne, na drugoj obali Jadrana, s prostora tadašnje Papinske države (Patrimonija).⁶⁷ Dok je u to vrijeme, tj. u 13. stoljeću, Pariz nosio primat u teologiji, Bologna

⁶² J. LE GOFF, 1994, 18.

⁶³ Da je izričaj + *Christus Rex venit in pace et Deus homo factus*, uistinu imanentan vjeri u Otkupiteljstvo u osobi Isusa Krista svjedoči i natpis uklesan u renesansi na ogradi balkona na tornju Palazzo Vecchio u Firenci.

⁶⁴ OPĆI RELIGIJSKI LEKSIKON, 2002, 334, 989-990. Isus Krist je utjelovljeni Sin Božji, utjelovljena Božja Riječ (Misao), Mesija, Spasitelj i Otkupitelj svijeta. Taj su nauk razvili i oblikovali prvi crkveni koncili: Nicejski koncil (325.), Prvi carigradski koncil (381.), Efeški koncil (431.), Kalcedonski koncil (451.). U kalcedonskom učenju sjedinjenje ljudske i božanske naravi u Kristu zbiva se u hipostazi,

ontološkom subjektu božanske Riječi, bez miješanja i potiranja dviju naravi. Uz tumačenje utjelovljenja, vezana su mnoga heterodoksna tumačenja (arijanizam, doketizam, monofizitizam, nestorijanizam, ebionizam, adopcionizam). Crkva je u sporu s tim učenjima Utjelovljenje proglasila dogmom o dvije naravi u Kristu, koje su, nepomiješane i neodijeljene, povezane u jednoj osobi ili hipostazi.

⁶⁵ TOMA AKVINSKI, 1981, 14; V. KAPITANOVIĆ, 1994, 124.

⁶⁶ PATROLOGIA LATINA, 158, 361; F. KOPLSTON, II, 1989, 161.

⁶⁷ J.-P. MIGNE, 1852, I, col. 155.-156.

je kao drugo cvatuće zapadnjačko visokoškolsko središte prednjačila u pravnim znanostima, ali i kao glasovito središte dominikanskog redovništva, koje je tada započelo svoju višestoljetnu misiju propovijedanja izvornog kršćanstva. Tu, u Bologni, završili su bogoslovne i pravne nauke papa Inocent III. (1198.-1216.), glasoviti crkveni reformator,⁶⁸ splitski nadbiskup Bernard, koji je u Split i Dalmaciju doveo kasnijeg trogirskog biskupa Treguana, kao i splitski kroničar Toma Arhiđakon, odreda dionici zbivanja o kojima govorimo. Biranjski konsekracijski natpisi doimaju se u tom smislu kao opredmećena vizija pape Inocenta III., o obnovljenoj i pomlađenoj crkvi, temeljenoj na odredbama IV. lateranskoga koncila iz 1215. godine.⁶⁹ Kao pratilac onemoćala splitskog nadbiskupa Bernarda koncilu je nazočio i Treguan, koji je nakon povratka u Split zajedno s Bernardom dva dana svećenstvu i narodu tumačio saborske odluke.⁷⁰

U kontekst onoga što je prethodno rečeno o duhovnoj kulturi i kršćanskoj misli 13. stoljeća, dovodimo i gradnju najstarije, romaničke crkve (danas vidljive u sačuvanoj apsidi) sv. Ivana Krstitelja, kao i mogući natpis s istaknutom idejom Utjelovljenja koji se iz toga vremena nije sačuvao, a za koji pretpostavljamo da je postojao unutar crkvene građevine u funkciji nekog od arhitektonskih elemenata. Postavljen od prvih graditelja koncem 12. ili u ranom 13. stoljeću (između 1185. i 1226. godine), u ruševnoj i derutnoj crkvi dočekaio je nakon puna dva stoljeća trenutak temeljite obnove crkve od spomenutog trogirskog arhiprezbitera, kanonika i biranjskog plebana i tom se prilikom, pretpostavljamo, ostvario njegov duplikat, neka nova kopija kako bi se sačuvao spomen na prvu posvetu, o kojoj se sjećanje prenosilo predajom iz naraštaja u naraštaj među srednjovjekovnim juspatronima. Uostalom, bio bi to koncept koji su u srednjem vijeku odredili njezini davni utemeljitelji – simbol kojim se branio Krist Čovjek.

Izvorište nastajanja epigrafskih tekstova takvog značenja valja tražiti u krugu oko trogirskog biskupa Treguana, koji je - slično splitskom Bernardu - bez sumnje imao veliki utjecaj na crkveno graditeljstvo vremena i općenito život latinske Crkve.⁷¹ Treguan je sudeći prema izvorima, bio najznačajnija crkvena ličnost Dalmacije svoga vremena, sa svojim znanjima i nazorima bio je odlučan u zahtjevu za jačanje crkvene ustanove, ali i za poboljšanje opće organizacije gradskog života. Treguan je postao trogirskim biskupom oko 1206. i na trogirskoj biskupskoj stolici ostao je više od četrdeset godina (1206.-1254.). Taj učeni biskup, rodom Firentinac, *vir letteratus et eloquens* – kako je o njemu napisao suvremeni ljetopisac Splićanin⁷² - stajao je iza Radovanova građevinskog i epigrafskog projekta u Trogiru. *Si licet parva componere magnis* - moguće indirektno i iza gradnje skromne romaničke crkve sv. Ivana i njezinih kristološki osmišljenih natpisa o Bogočovjeku. Dvanaesto i trinaesto stoljeće bilo je općenito razdoblje društvenog preslojavanja, razvitka gradova i komunalnih pokreta, gdje su se od 11. stoljeća postupno počele širiti vjerske zasade, gore spomenute dualističke hereze.⁷³ Njihovi propovjednici i pristaše ponašali su se i djelovali protucrkvno i protusakramentalno pod naznakom apostolskog života.

⁶⁸ Inače, papu Inocent III, čiji pontifikat povezuje dva stoljeća (12. i 13. stoljeće) zreloga srednjeg vijeka, suvremenici su slavili kao čudesnu pojavu te govorili za nj da je *stupor mundi, lux mundi*, a povjesničar Gregorovius nazvao ga je "Augustom na papinskoj stolici" te "vrhovnim svećenikom iskrene i žarke vjere" (vidi: S. KOVAČIĆ, 2004, 196-197).

⁶⁹ Na tom važnom crkvenom skupu zaokružio se dugi razvitak doktrinarne ideje "preobraženja bića" – stvarne prisutnosti Krista utjelovljenog na oltaru u skramentu pričesti (vidi: S. KOVAČIĆ, 2004, 196-197).

⁷⁰ D. FARLATI, 1999/2000.

⁷¹ D. FARLATI, 1999/2000, 142; I. FISKOVIĆ, 1970, 166. Primjerice, 13. siječnja 1219. Treguan je blagoslovio temeljni kamen crkve Sv. Nikole na splitskom brdu Marjan. To je učinio na molbu splitskoga benediktinskog samostana na Sustipanu, dok Split nije imao nadbiskupa.

⁷² T. ARHIĐAKON 2003, 135.

⁷³ V. DELONGA, 2010.

Osim što su napadali svako zemaljsko bogatstvo i vlast, negativno su vrednovali i odbacivali sve materijalno i tjelesno. Heretici i ikonoklasti negirali su utjelovljenje Bogočovjeka i nijekali Sv. Trojstvo. To je duboko zadiralo u organizam papinske Crkve, a pontifikat Inocenta III., kreće u ofenzivu protiv hereza diljem zapadnog svijeta.⁷⁴

Tada započinju i borbe protiv heretika u dalmatinskim gradovima i u njihovu zaleđu, u Bosni, u čemu su splitski metropolita Bernard i trogirski biskup Treguan glavni protagonisti. Oni su, uostalom, i među sudionicima IV. lateranskog koncila, 1215. godine, gdje prvi, doktrinarni kanoni donose legislativu protiv heretika. Ortodoksna obrana vjere i borba protiv heretičkih naučavanja često se prizivaju u interpretaciji romaničkih spomenika: za nadbiskupa Bernarda, 1214. godine, uoči IV. lateranskog koncila, splitska katedrala dobiva vratnice Andrije Buvine, koje pojedini autori smatraju "golemim plakatima antiheretičkog karaktera".⁷⁵ Toma Arhiđakon, pak, informira da je nadbiskup Bernard napisao *Compilatio contra hereticos* i da je bio izravno zadužen za organiziranje antipatarenske kampanje u Dalmaciji i Bosni.⁷⁶

Reformni sabor u Splitu iz 1185. godine i odredbe proklamirane u cilju borbe protiv dualističke hereze pokrenut će i trogirsku Crkvu u prihvaćanju laika u aktivniji život u Crkvi, kao što je to bilo u cijelom Zapadu od početka 13. stoljeća. Aktivnije uključivanje laika u društveno-vjerski život izazvano je, uz ostalo, upravo heretičkim strujanjima te ne čudi da su u toj borbi, uz klerike, u prvom redu laici uzeli riječ. S vremenom će laikat gradnjama crkava i kapela dobiti patronat nad njima, u zamijenu za pravo vlastite crkve, čime će laici zadržati utjecaj na personalnu politiku Crkve.⁷⁷

U duhu svega rečenoga, smatramo vrlo izglednim da je čak iz istih antiheretičkih pobuda mogla nastati kakva epigrafska poruka koja je popratila konsekraciju najstarije srednovjekovne crkve na Birnju, one iz romaničkog doba, između 1185. i 1226., a koju spominje dokument iz 1276. godine. Osim što je mogla biti odgovor na naučavanja dualista, podjednako izmiješanih s još postojećim prežicima slavenskih poganskih običaja u duhovnom životu hrvatskog puka u Podmorju i Ostrogu, koji su slaveći "kult vrhunaca" u duhu vjere svojih davnašnjih predaka, na Birnju *sub divo* palili krjesove, dok latinska Crkva nije spram tih običaja pokazala toleranciju (12. stoljeće), slijedeći davnašnje upute pape Grgura I. Velikog, izrečene početkom 7. stoljeća u sličnim okolnostima sučeljavanja tekovina rimskog poganstva i kršćanskog viđenja svijeta.⁷⁸

⁷⁴ H. WOLTER, 1993, 117-134; H. WOLTER, 1993a, 159-169; S. KOVAČIĆ, 2004, 201. Među nebrojenim podacima koje nam o tome tijekom povijesti pružaju pisani izvori iz teološke i filozofske znanosti, a općenito tematiziraju dogmu Utjelovljenja u kontekstu antiheretičkog stava spominjemo, tek kao ilustraciju, knjigu *Contra Haereticos sui temporis*, Huga Rothomagensisa (1130.-1164.).

⁷⁵ Parafraza V. GOSSA, vidi: J. BELAMARIĆ, 1994, 155, 137, 139; V. GOSS, 1994, 133.

⁷⁶ Šesnaest godina vladanja bizantskog cara Emanuela Komnena (1164.-1180.), ostavilo je tragove i na duhovnom području, uz ostalo zbog pojavljivanje dualističkih natruha, protiv kojih se od 1198. na čelu splitske Crkve oštro borio nadbiskup Bernard. Stoga je u Splitu održan 1185. godine reformni crkveni sabor u crkvi Sv. Andrije gdje se, uz ostalo, osuđuju općenito heretičke sekte protivne rimskoj Crkvi. Godine 1200. papa Inocent III. opomenuo je kralja Emerika

da progoni bosanskog bana Kulina jer je štitio heretike, izbjeglice iz Trogira i Splita.

⁷⁷ H. WOLTER, 1993, 126-128; H. WOLTER, 1993 b, 272-274. Sklonost toga razdoblja prema združenim oblicima u društvu stvarala je mnoge laičke skupine (bratovštine) s izrazito religioznim ciljevima (hospital, obrana vjere, pobožnost) i vlastitim pravom, koje se pomalo razvijalo. Aktivnost svjetovnjaka u crkvenom prostoru nalazimo tada poglavito po gradovima, koji sa svoje strane pokazuju tenedenciju za religioznim i crkvenim izražavanjem. Napuštajući pravo vlastitih crkava, u Bologni je kamaldolijanac Gracijan (1139/40.) sastavio *Dekret*, temeljnu knjigu općeg crkvenog prava, čime se stvara klica razvitka patronatskog prava, kojim se definira jedno vrlo važno laičko pravo u Crkvi.

⁷⁸ Prema izvoru preuzetom iz A. ŠKOBALJ, 1970.

Kao odgovor na jedan od stavova dualističkog naučavanja, ali i poganskih "žrtvovanja", natpis na uglovima crkve jednostavno veliča smisao crkve kao bogoslužnog prostora unutar kojega se odvija liturgija, i spoznaje bit vjere kroz euharistijsko slavlje, a ne izvan crkve, po beskrižnim i bezoltarnim te neposvećenim mjestima.⁷⁹ Ne želimo tvrditi, ali nameće se dojam da se čak i titularom Sv. Ivana Krstitelja u romanici išlo nasuprot organiziranom pokretu dualističkih katara različitih provenijencija (patarena, bogumila i sl.), koji su priznavali samo jedan sakrament, vrstu duhovnog krštenja, obredom tzv. Utješnja (*consulamentum*), koji se podjeljivao polaganjem ruku, nazivajući ga i krštenje Knjigom.⁸⁰ Tako su izravno nijekali Isusovo krštenje vodom u Jordanu, a time i ministerij Ivana Krstitelja.

Rustična crkva sv. Ivana od Birnja i njezini sačuvani, ali i mogući, danas izgubljeni natpisi, simbol su sakralnog mjesta stvorena čovjekovim trudom i duboko doživljenim kršćanskim osjećajem. Te komponente tradicionalno su usađene u svijesti od vremena hrvatskih plemenitaša didića sa srednjovjekovnog Ostroga, kasnijih pobožnih i darežljivih juspatrona sve do današnjih, baštinski osviještenih pojedinaca okupljenih u Bratovštini Sv. Ivana Krstitelja. Ta linija zacrtana od samih početaka, linija izgradnje romaničke crkve između konca 12. i ranog 13. stoljeća, brani se na Birnju i danas, simbolizirana u četiri konsekracijska natpisa na uglovima crkve sred biranjske Krune. Zaista je dojmljivo i sasvim nesvakidašnje koliko se u jednoj jednostavnoj crkvenoj građevini vrh Kozjaka, u lokalnoj kaštelanskoj sredini, sabiru zavičajni tragovi i sveukupnost kristološke misli: štovanje Utjelovljenja Bogočovjeka i Sv. Ivana Krstitelja.

Ovaj rad posvećujem profesoru Janku Beloševiću s radošću i osobitim poštovanjem!

LITERATURA

- ANDREIS, P., 1977. - Pavao Andreis, *Povijest grada Trogira I*, Split.
- BABIĆ, I., 1991. - Ivo Babić, *Prostor između Trogira i Splita*, Kaštel Novi.
- BABIĆ, I., 2006. - Ivo Babić, Spolije na tlu ranosrednjovjekovne Hrvatske, *Starohrvatska prosvjeta*, 3. s., 33, Split, 91-125.
- BEGO, F., 1993. - Frane Bego, Valierova vizitacija u Kaštelima, *Kaštelanski zbornik*, 3, Kaštela, 64-74.
- BELAMARIĆ, J., 1996. - Joško Belamarić, Portal Majstora Radovana (Njegova ikonografija i stil u okviru razvoja skulpture u Splitu i Trogiru 13. stoljeća), *Majstor Radovan i njegovo doba*, Trogir, 137-159.
- BURIĆ, T., 2000. - Tonči Burić, Sv. Mavar – Žedno, *Starohrvatska prosvjeta*, 3. s., 27, Split, 9-14.
- BURIĆ, T., 2004. - Tonči Burić, Romaničko graditeljstvo – Odras gospodarskog snaženja trogirске komune, *Histria Antiqua*, 12, Pula, 159-166.
- BURIĆ, T., 2005. - Tonči Burić, Ostrog – Balavan, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 2, Zagreb, 374-376.
- BURIĆ, T., 2006. - Tonči Burić, Biranj – Njivice, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 3, Zagreb, 388-390.
- BURIĆ, T., 2010. - Tonči Burić, *Crkva sv. Jurja i srednjovjekovno selo Radun*, Split.
- CABROL, F., LECLERCQ, H., 1921. - Fernand Cabrol, Henri Leclercq, *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, 4, Pariz.

⁷⁹ M. ŠKARICA, 1996, 41-42.

⁸⁰ Službenu su crkvu (građevinu) smatrali sotonskom sinagogom. Imali su skromne bogomolje i od Svetog pisma

prihvaćali su samo Novi zavjet. Nestali su upravo pojavom prosjačkih redova (dominikanaca i franjevac).

- CODEX DIPLOMATICUS II, 1904. - *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, II (Listine XII. vijeka)*, (sabradio i uredio T. Smičiklas), Zagreb.
- COMMISSIONES ET RELATIONES II - Commissiones et relationes venetae I-III, annorum 1433-1571, *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, 6, 8 i 11, Zagreb 1876, 1877 i 1880.
- ĆIPIN, maestr., 1881. - /N. n./ Ćipin, Iscrizione dalmate d'epoca veneziana, Castel-Vitturi, *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, IV, 8, Split, 122-123
- DELONGA, V., 2006. - Vedrana Delonga, Skupni nalaz novca dužda Francesca Foscarija iz Sitnog kod Perkovića u Dalmatinskoj zagori, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 99, Split, 309-328.
- DELONGA, V., 2009. - Vedrana Delonga, Dobrotvorni križ nebeskog Boga (razmišljanja o dva splitska ranosrednjovjekovna natpisa), *Starohrvatska prosvjeta*, 3. s., 36, Split, 125-161.
- ENCICLOPEDIA DELL'ARTE MEDIEVALE VI., 1995. - *Enciclopedia dell'arte medievale* Roma.
- EPHEMERIS BIHAČENSIS, 1993. - Ephemeris Bihačensis, *Radovi Prvog međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju*, Vatikan – Split, 143-198.
- FARLATI, D., 1999./2000. - Daniel Farlati, Treguan – peti trogirski biskup, *Illyricum sacrum*, sv. IV, 1769, 335-346 (s latinskog preveo K. Lučin), *Vartal* 1-2/1999; 1-2/2000, god. VIII/IX, Trogir, 139-160.
- FISKOVIĆ, C., 1965. - Cvito Fisković, *Radovan*, Zagreb.
- FISKOVIĆ, I., 1970. - Igor Fisković, Prilog poznavanju najstarijih crkvenih spomenika na Marjanu kraj Splita, *Anali Historijskog instituta u Dubrovniku*, 12, Dubrovnik, 165-189.
- GOSS, V., 1994. - Vladimir Goss, Master Radovan and the Drama of the Medieval Church, *Majstor Radovan i njegovo doba*, Trogir, 131-135.
- KAPITANOVIĆ, V., 1994. - Vicko Kapitanović, Teologija u XIII. stoljeću i Radovanov portal, *Majstor Radovan i njegovo doba*, Trogir, 123-129.
- KEČKEMET, D., 1976 - Duško Kečkemet, Udio Jurja Dalmatinca na Foscarijevu portiku Duždeve palače u Veneciji i na srodnim izvedbama, *Radovi centra JAZU u Zadru*, 22-23, Zadar, 415-427.
- KEČKEMET, D., 1988. - Duško Kečkemet, *Juraj Dalmatinac i gotička arhitektura u Splitu*, Split.
- KLAIĆ, N., 1985. - Nada Klaić, *Javni život Trogira i njegovih ljudi*, Trogir.
- KOLANOVIĆ, J., 1995. - Josip Kolanović, *Šibenik u kasnome srednjem vijeku*, Zagreb.
- KOPLSTON, F., 1989. - Frederik Koplston, *Istorija filozofije, II: Srednjovjekovna filozofija*, Beograd.
- KOVAČIĆ, S., 1988. - Slavko Kovačić, Splitska metropolija u dvanaestom stoljeću, *Krbauska biskupija u srednjem vijeku*, Rijeka-Zagreb, 11-39.
- KOVAČIĆ, S., 2004. - Slavko Kovačić, *Kršćanstvo i Crkva u starom i srednjem vijeku*, Split.
- KOVAČIĆ, V., 1997/1998. - Vanja Kovačić, Trogirске fortifikacije u XV. stoljeću, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 37, Split, 109-136.
- LE GOFF, J., 1994. - Jacques Le Goff, L'imaginaire de Radovan, *Majstor Radovan i njegovo doba*, Trogir, 15-19.
- LJUBIĆ, Š., 1879. - Šime Ljubić, Biač (Ulomak iz arkeol. Putopisa 1873.), *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, I/1, Zagreb, 12-15.
- MALECHA, P., 2002. - Pawel Malecha, *Edifizi di culto nella legislazione canonica*, Roma.
- MAŽURANIĆ, V., 1908/1922. - Vladimir Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik*, Zagreb.
- MIGNE, J.-P., 1852. - J.-P. Migne, *Dictionnaire d'épigraphie chrétienne*, 1, Pariz.
- NOVAK, G., 1961. - Grgo Novak, *Povijest Splita*, 2, Split.
- OMAŠIĆ, V., 2001. - Vjeko Omašić, *Kaštela od prapovijesti do početka XX. stoljeća*, Kaštela.

- OPĆI RELIGIJSKI LEKSIKON, 2002. - *Opći religijski leksikon (A-Ž)*, Zagreb.
- PATROLOGIA LATINA - *Patrologiae cursus completus. Series latina*, I-CCXXI (Migne, J.-P., ed.), Parisiis 1844-1864.
- PEDERIN, I., 1990. - Ivan Pederin, *Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji (1409-1797)*, Dubrovnik.
- PIKUNIĆ, A., 2007. - Ana Pikunić, Ulje u posveti ulaza u svetište, *Histria Antiqua*, 15, Pula, 407-414.
- RAUKAR, T., PETRICIOLI, I., ŠVELEC, F., PERIČIĆ, Š., 1987. - Tomislav Raukar, Ivo Petricioli, Frano Švelec, Šime Peričić, *Zadar pod mletačkom upravom*, Zadar.
- RIGHETTI, M., 1959. - Mario Righetti, *Manuale di storia liturgica*, 4, Milano.
- RIMSKI PONTIFIKAL, 1980. - *Rimski pontifikal (obnovljen prema odluci Svetoga ekumenskog sabora Drugog vatikanskog, a proglašen vlašću pape Pavla VI) - Red posvete crkve i oltara*, Zagreb.
- STIPIŠIĆ, J., 1972. - Jakov Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Zagreb.
- STOŠIĆ, J., 1994. - Josip Stošić, Trogirski katedrala i njezin portal, *Majstor Radovan i njegovo doba*, Trogir, 67-89.
- ŠKARICA, M., 1996. - Marin Škarica, Euharistijsko slavlje (misa) kao najbitniji bogoslužni čin za određivanje rasporeda bogoslužnog prostora, *Bogoslužni prostor – Crkva u svjetlu teologije, arhitekture i umjetnosti*, Zadar, 39-63.
- ŠKOBALJ, A., 1970. - Ante Škobalj, *Obredne gomile*, Sv. Križ na Čiovu.
- ŠUTA, I., 2007. - Ivan Šuta, *Gradine Kaštela i okolice*, Kaštela.
- TOMA AKVINSKI, 1981. - Toma Akvinski, *Izabrano djelo* (izabrao i priredio T. Vereš), Zagreb.
- TOMA ARHIĐAKON, 2003. - Toma Arhiđakon, *Povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika* (O. Perić: Predgovor, latinski tekst, kritički aparat i prijevod na hrvatski; M. Matijević-Sokol: Povijesni komentar; R. Katičić: Studija *Toma Arhiđakon i njegovo djelo*), Split.
- TROGIRSKI SPOMENICI I/2 1950. - *Trogirski spomenici*, dio I, sv. 2: Zapisnici pisarne općine Trogirске (od 31. I. 1274. do 1. IV. 1294.) (prepisao i uredio M. Barada), Zagreb.
- WOLTER, H., 1993. - Hans Wolter SJ., Ugrožena sloboda Crkve (1153-1198), *Velika povijest crkve*, III/II (uredio H. Jedin), Zagreb, 63-134.
- WOLTER, H., 1993a. - Hans Wolter SJ., Papinstvo na vrhuncu svoje moći (1198 - 1216), *Velika povijest crkve*, III/II (uredio H. Jedin), Zagreb, 157-198.
- WOLTER, H., 1993b. - Hans Wolter SJ., Borba Kurije za vodstvo na Zapadu (1216 -74.), *Velika povijest crkve*, III/II (uredio H. Jedin), Zagreb, 220-275.
- ZAKONIK KANONSKOG PRAVA, 1988. - *Zakonik kanonskog prava*, Zagreb.
- ZLATNA KNJIGA, 1996. - *Zlatna knjiga grada Splita*, (preveli i za tisak priredili V. Gligo, M. Berket, V. Rismondo i Lj. Šimunković) Split.

DEDICATORY LATIN INSCRIPTIONS ON THE CHURCH OF ST. JOHN OF BIRANJ

SUMMARY

Within the archaeological-historical complex at the hillfort of Biranj (Kaštel Lukšić), the ancient church of St. John the Baptist stands out in particular as a cultural entity. Three architectural phases (Romanesque, Late Gothic, and Modern period) can be perceived in its present appearance. The façade of the church bears a group of late medieval inscriptions in Latin: a donative inscription on the lintel, dated 1444 and also by the reign of the Venetian Doge Francesco Foscari (today placed in the interior of the church), as well as four consecratory inscriptions from the same time on the corners of the church. They were placed by donors (church juspatronatus) on the structure of the church on the occasion of the dedication of the thoroughly renovated original church of St. John, which had been built in the Romanesque period, at the end of the 12th or in the early 13th century, as the endowment of the Ostrog free villagers. From the donative inscription on the lintel it is learned that the ruinous Romanesque church was renovated from the foundations up by the juspatronus and plebanus Grgur Nikolin, the archpresbyter and canon of the Trogir diocese, in the name of a personal vow and the vows of all the juspatroni of St. John of Biranj. The four consecratory inscriptions with the text + *Christus venit in pace et Deus homo factus est* on the corners of the Late Gothic church from the same period are particularly interesting. On the basis of the contents it is hypothesized that they represent some kind of reminiscence of the possible original epigraphic dedications from the period of the construction of the Romanesque church at the end of the 12th century or in the early decades of the 13th century. The inscriptions and the sacred structure to which they belong are considered in the framework of the site as a cultural-historical complex and multi-century religious shrine and are analyzed in terms of the formal and contextual epigraphic traits. Their context is explored in the framework of the historical and religious-spiritual conditions related to the specific area in the period of the developed (12th and 13th centuries) and late Middle Ages (middle of the 15th century).

KEY WORDS: *Biranj, St. John the Baptist, consecratory inscriptions, Incarnation*

Prijevod / *Translation*: Barbara Smith-Demo